

TANSZERISMERTETŐ

KÖZGAZDASÁGI ABC

Diasorozat középiskolásoknak

1—75.

Országos Oktatástechnikai Központ, Veszprém

Magyar Diafilmgyártó Vállalat, Budapest

A taneszköz beszerzését és használatát
a Műv. Min. 28.350—38/1983. IX. számon engedélyezte

A diaképeket tervezte és az útmutatót írta:
dr. Illés Ivánné

Lektorálta:
dr. Bakonyi István, Laky Pál

Rajzolta:
Lehoczki István

Fotózta:
Székely Péter

Szerkesztette:
dr. Utasi István

Országos Oktatástechnikai Központ

Forgalomba hozza az Országos Tanszergyártó és Értékesítő
Vállalat, Budapest

I. A DIASOROZAT KÉSZÍTÉSE, FELHASZNÁLÁSA

Általános bevezető

Hosszú idő óta hazánkban is általános az egyetértés abban, hogy a közgazdasági ismeretek egy bizonyos köre ma már beletartozik az általános műveltség fogalmába. Hatékonyság, gazdaságosság, növekedés, egyensúly, cserearány, árszínvonal, nemzeti jövedelem, infrastruktúra stb., olyan fogalmak, olyan összefüggések, amelyekkel nap mint nap találkozunk. Az állampolgár csak akkor tud eligazodni a gazdasági élet bonyolult jelenségei között, akkor ül le megnézni, meghallgatni, illetve képes befogadni a közgazdasági kérdésekkel foglalkozó televízió- és rádióműsorokat, olvassa el a napilapok közgazdasági témájú írásait, s nem utolsó sorban akkor tud élni demokratikus jogaival (például véleményezés, véleménynyilvánítás), ha ismeri a legfontosabb közgazdasági fogalmak, kategóriák tartalmát, a gazdasági élet legalapvetőbb törvényeit és helyesen értelmezi azokat.

Mindebből az következik, hogy a közgazdasági ismeretek valamilyen körét minden középfokú oktatási intézményben tanítani kellene. Azonban a jelenlegi középfokú oktatási rendszerben erre nincs vagy csak igen korlátozott mértékben van lehetőség.

Közgazdasági, illetve valamilyen gazdasági jellegű ismeretek oktatása önálló tantárgyak keretében csak a közgazdasági és kereskedelmi, vendéglátó szakközépiskolákban, valamint a kereskedelmi és vendéglátóipari szakmunkásképző intézetekben folyik. Az egyéb szakközépiskolákban illetve a gimnáziumokban a történelem és a világnézetünk alapjai tárgyak keretei között van erre némi lehetőség. Az egyéb szakmunkásképző intézetek tantéri anyagaiból pedig gyakorlatilag hiányoznak a közgazdasági ismeretek. Ez egyben azt is jelenti, hogy évente több tízezer fiatal lép ki az életbe úgy, hogy vagy egyáltalán nem, vagy csak igen felületes közgazdasági ismeretekkel rendelkezik.

A másik rétegnél – akik önálló tantárgyak keretében tanulnak közgazdasági ismereteket –, az az alapvető gond, hogy nem elég hatékony az oktatás. Különböző fórumokon gyakran hangzik el, hogy a tananyagok tartalma nem igazodik a tanulók életkori sajátosságaihoz, nem mindig alkalmas a közgazdasági gondolkodásmód és szemlélet formálására, illetve az oktatási formák és módszerek általában nem képesek tartósan felkelteni a tanulók érdeklődését, lekötni figyelmüket.

A közgazdasági és kereskedelmi szakközépiskolák tanterveit, tankönyveit és egyéb oktatási segédleteit áttekintve, vagy az érettségi és felvételi vizsgák eredményeit tanulmányozva úgy tűnik, a felvetett kérdéseknek reális alapja van. Az okok felderítése erre hivatott intézmények és szakemberek feladata. E módszertani útmutató keretében csak egyetlen részletkérdéssel, a szemléltetés helyzetével kívánunk foglalkozni néhány gondolattal erejéig.

Mint gyakorló tanár, a szakmai tárgyakat tanító kollégákkal együtt mindig „irigykedve” néztük a közismereti tárgyak szertáraiban, kabinetjeiben sorakozó szemléltető anyagok arzenálját. Ugyanakkor a TANÉRT boltokban, illetve a TANÉRT katalógusokban egyetlen, közgazdasági jellegű tantárgyhoz kapcsolódó szemléltetőanyag sem található. Jelenleg egyetlen olyan központilag – a Műszaki Egyetem politikai gazdaságtan tanszéke által – készített szemléltetőanyag, egy diasorozat létezik, amely megfelelő válogatással középiskolákban is használható. Az iskolákban található szemléltetőanyagokat gyakorlatilag a szakmai munkaközösségek, illetve néhány lelkes pedagógus tervezi, és saját maga vagy a tanulók bevonásával készíti el. A színvonalas szemléltetőanyagok összeállítása azonban rendkívül sok időt és nagyon intenzív tanári munkát igényel. Ezzel magyaráz-

ható elsősorban, hogy a közgazdasági jellegű szaktárgyakban a szemléltetés szegényes és egysíkú. Az egysíkúságon azt értjük, hogy a szemléltetés – formáját tekintve – szinte kizárólag falitáblák, írásvetítő transzparenszek vagy táblai rajzok, ábrák segítségével történik. Tartalmát tekintve pedig a különböző közgazdasági fogalmak, kategóriák kapcsolódását, a gazdasági folyamatok leírását mutatják be a rajzok és ábrák, illetve statisztikai adatokat, nagyságrendeket, arányokat érzékeltetnek a különféle táblázatok, grafikonok, diagramok. A felsorolt szemléltetőanyagok nagyon hasznosak, mert megkönnyítik a tananyag elsajátítását, kiemelik a lényegét, bemutatják a logikai összefüggéseket, kapcsolódásokat. Velük kapcsolatban egyetlen probléma van, az, hogy hiányzik belőlük az érzelmi és figyelemfelkeltő hatás.

A Közgazdasági ABC diárorsorozattal, mint a középiskolások számára készült első központi szemléltetőanyaggal, szeretnénk az eddigi szemléltetőanyagok körét bővíteni és színesíteni.

A diárorsorozat tartalmi és formai jellemzői

A diárorsorozat tartalmát tekintve egyetlen, konkrét közgazdasági jellegű szaktárgyhoz sem kapcsolódik. Úgy próbáltuk összeállítani, hogy a közgazdasági és kereskedelmi szakközépiskolák több szakmai tárgyához is felhasználható legyen. A gazdasági alapismertetek, a politikai gazdaságtan és a kereskedelmi gazdaságtan tárgyra gondoltunk elsősorban. Ezért a diárorsorozat legfőbb felhasználóinak a közgazdasági és a kereskedelmi szakközépiskolákat tekintjük. Rajtuk kívül természetesen jól használhatóak a gimnáziumok és az egyéb szakközépiskolák is, a világnézetünk alapjai, a történelem illetve az osztályfőnöki órák megfelelő témaköreire.

A diárorsorozatnak a Közgazdasági ABC nevet adtuk, bár messze nem tartalmazza a középiskolai közgazdasági ismeretek teljes körét. Ez egy 75 képből álló sorozatba semmiképpen sem lehetne beszorítható.

A diaképek tartalmának kialakításakor két dologra törekedtünk. Egyrészt feltétlenül kerüljenek be a sorozatba azok a legáltalánosabb közgazdasági fogalmak, kategóriák, összefüggések, amelyek szinte valamennyi szaktárgyban – ha más-más megközelítésben és mélységben is –, előfordulnak, illetve a tőkés és a szocialista gazdaságban egyaránt megtalálhatók. Másrészt szerepeljenek benne azok a közgazdasági kérdések, problémák, amelyekkel az újságolvasó, rádióhallgató, televíziónéző nap mint nap találkozik. Természetesen a tartalmi válogatást az is befolyásolta, hogy az egyes témák, fogalmak, összefüggések képileg megfogalmazhatók-e. A diaképek sorrendje, – miután nem konkrét szaktárgyakhoz kapcsolódik, nem követheti egyik logikáját sem. Ezért a sorrend kialakításánál azt a megoldást választottuk, hogy az egyszerűtől haladunk a bonyolultabb, a mikroszinttől a makroszintű és a világgazdasági kérdések, problémák felé. Így a 75 kép úgy alkot egy viszonylagos egységet, hogy azon belül négy, egymástól jól körülhatárolható részre tagolódik. Ezek a következők:

I. Általános közgazdasági fogalmak, összefüggések	1–22. kép
II. Mikroszintű gazdasági fogalmak, összefüggések	23–35. kép
III. Makroszintű közgazdasági fogalmak, összefüggések	36–57. kép
IV. Világgazdasági problémák	58–75. kép

Formáját tekintve a közgazdasági problémák, fogalmak, összefüggések képi megjelenítése humoros grafikai ábrázolással, karikatúrával történt.

Több szempont együttes mérlegelése alapján döntöttünk e mellett az ábrázolási mód mellett.

Közülük néhány fontosabbat említünk.

- A bevezetőben utaltunk arra, hogy a közgazdasági szaktárgyakban alkalmazott szemléltetőanyagok szintelenek, egysíkúak.
- A szakmai tankönyvek (tartalmuk, nyelvezetük, szerkesztésük alapján) nem nagyon dicsekedhetnek azzal, hogy vonzóak és megragadják a tanulók figyelmét.
- A szakmai tárgyak oktatása során döntően a tanulók értelmére igyekszünk hatni, gondolkodásuk fejlesztésére koncentrálnak, ugyanakkor nagyon kevés emocionális – motivációs hatás éri a 14–18 éves tanulókat.
- Napjaink újságolvasói, tévénezői gyakran találkoznak a gazdasági élet különböző területeinek, problémáinak humoros, vizuális ábrázolásával. Így ezek befogadása nem lehet idegen feltehetően a tanulók számára sem.

Mivel azonban az iskolai órákon (különösen a szakmai tárgyak esetében) a humor, az oldottabb stílus ritka és meglehetősen szokatlan, természetesen számolnunk kell a kollégák részéről a diasorozattal kapcsolatban felmerülő aggályokkal.

Meggyőződésünk azonban, hogy a humoros ábrázolás figyelemfelkeltő, emocionális – motivációs szerepe jóval erősebb, mint a negatívumként gyakorta emlegetett figyelem-elrejtő hatása.

Úgy véljük, még az olyan komoly tudomány, mint a közgazdaságtan sem szenved csorbát, veszít komolyságából, ha a tananyag feldolgozásakor nem csupán a száraz tényanyag értelmezésére szorítkozunk, hanem időnként helyet adunk a humornak, a tréfának. Ez a tanulók számára fontos érzelmi tényező lehet és megfelelő mennyiségekben adagolva biztosítja a tanórákon a pszichológiailag indokolt és igényelt „pihenést”, oldja a tanulók gondolkodását. Ha egy-egy humoros képpel sikerül megragadni a tanulók figyelmét, felkelteni érdeklődésüket, nem kell sajnálnunk, elvesztegetettnek tekintenünk a vetítésre fordított percekét. Hiszen ha egy dolog érdekes és arra önkéntelenül figyel a tanuló, tehát figyelme ébrentartására külön nem kell energiát fordítania, akkor ez valahol megmutatkozik a teljesítményszintek növekedésében.

A humoros ábrázolással kapcsolatban felmerülhet még egy aggály. Ha a közgazdasági probléma, fogalom, összefüggés karikatúrában jelenik meg, nem áll-e fenn az a veszély, hogy a tanulók fejében a fogalom, összefüggés stb. helyett a fogalom karikatúrája rögződik.

Úgy véljük, hogy éppen a karikatúra lényege a biztosíték arra, hogy ilyen eset ne következzen be. Hiszen a jó karikatúrára odafigyelünk, megfejtjük a mondanivalóját, sőt nevetünk rajta.

Ha jól meggondoljuk, a különböző sematikus ábrák, „logikai vázak” rögződése a fejekben, esetleg a tudománnyal való azonosítása legalább ugyanolyan veszélyes lehet. Egyébként az ilyen jellegű „veszélyek” a különböző típusú szemléltetőanyagok kombinatív felhasználásával csökkenthetők, illetve elkerülhetők.

A diaképek és a szövegvényv funkciója

A közgazdasági fogalmak, összefüggések, problémák olyan bonyolultak, összetettek, hogy képi megfogalmazásuk esetén nem kérhető számon a teljesség, vagy az azt csak megközelítő komplexitás sem. Ezért tudatosan nem törekedtünk erre, mert nem akartuk, hogy a képek zsúfoltak, áttekinthetetlenek legyenek. Úgy véljük, ez azért nem jelen-

ti a témák leegyszerűsítését, szimplifikálását, hiszen a diasorozat nem önálló, mindentől független oktatási eszköz, hanem a tankönyvek kiegészítője, egy a sokféle szemléltetőanyag között.

A képek funkciójának meghatározása nem jelentett különösebb gondot, mivel a közgazdasági tárgyak tankönyvei képekkel, ábrákkal, tankönyvi illusztrációkkal igazán nem kényeztetik el a tanulókat.

Nagyobb gondot jelentett a képekhez kapcsolódó kísérőszöveg funkciójának meghatározása. Lényegében két, egymással elég nehezen összeegyeztethető követelményt kellett egyidejűleg kielégíteni. Az egyik az, hogy a szöveg a képanyagnál több információ-tartalommal bírjon, a másik, hogy ne legyen hosszú. Ez utóbbi követelmény teljesítése azért volt problematikus, mert a közgazdasági fogalmak, kategóriák, összefüggések sokkal bonyolultabbak annál, mintsem néhány mondatban szakszerűen elmondhatók lennének.

Végül is azt a kompromisszumos megoldást választottuk, hogy a kísérőszöveg a legtöbb esetben a fogalmat, témát stb. bevezeti, exponálja, vagy a vele kapcsolatos problémákra hívja fel a figyelmet, azonban a részletes kibontásra nem vállalkozik. A témák kifejtésének mélységét, a feldolgozás módszereit a szaktanárok maguk dönthetik el.

II. A DIAKÉPEK JEGYZÉKE

1. Életünk és a közgazdaságtan
2. Közgazdasági ABC (cím)
3. A közgazdaságtan tárgya
4. A szükségletek
5. A szükségletek fajtái
6. A termelés
7. A termelés feltételei
8. Mit termeljünk?
9. Hogyan termeljünk?
10. Társadalmi munkamegosztás
11. Munkamegosztás és specializáció
12. A csere fejlődése
13. A pénz története
14. A kereslet
15. A keresletet befolyásoló tényezők
16. A kereslet és az ár
17. A kínálat
18. A kínálat kapcsolata az árral
19. A piaci mechanizmus
20. A piaci egyensúlyhiány és következményei
21. Verseny és monopolhelyzet
22. A szocialista piac jellemzői
23. A gazdálkodás alapegysége: a vállalat
24. A vállalatok csoportosítása tulajdonforma szerint
25. A vállalatok szervezeti felépítése
26. A vállalat célja, érdekeltisége
27. A vállalati nyereség felhasználása
28. A lakosság, mint a gazdálkodás résztvevője
29. A munka szerinti elosztás és a személyes érdekeltiség
30. A család is gazdálkodik
31. Az állam szerepe a gazdálkodásban (irányítás, összehangolás) I.
32. Az állam szerepe a gazdálkodásban (tervezés) II.
33. Az állam szerepe a gazdálkodásban (szabályozás) III.
34. A gazdaságirányítás szervezete
35. Az állami költségvetés
36. Makro- és mikroökonómia
37. A népgazdasági teljesítmények számbavétele (Társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem) I.
38. A népgazdasági teljesítmények számbavétele (Anyagi és nem anyagi termelés) II.
39. A népgazdasági teljesítmények számbavétele (Árutermelő és nem árutermelő tevékenység) III.
40. A népgazdasági teljesítmények létrehozása (A népgazdaság ágazatai)
41. A társadalmi termék felhasználása
42. A nemzeti jövedelem felhasználása
43. A fogyasztás
44. A lakosság jövedelme

45. Életszínvonal
46. Életszínvonal, fogyasztás, fogyasztói árak
47. Infrastruktúra
48. A gazdasági növekedés
49. A gazdasági növekedés tényezői (természeti erőforrások) I.
50. A gazdasági növekedés tényezői (népesség és munkaerő) II.
51. A gazdasági növekedés tényezői (az állóalapok kihasználtsága) III.
52. A műszaki fejlődés, technikai haladás
53. Gazdasági fejlődésünk kérdései (Extenzív és intenzív fejlődés) I.
54. Gazdasági fejlődésünk kérdései (Gazdaságunk nyitottsága) II.
55. Gazdasági fejlődésünk kérdései (A gazdasági egyensúly) III.
56. Gazdasági fejlődésünk kérdései (Gazdasági szerkezetváltozás, szelektív fejlődés) IV.
57. Gazdasági fejlődésünk kérdései (Takarékosság, hatékonyság) V.
58. A világgazdaság. Fejlettségi különbségek a világban
59. A világgereskedelem kibontakozása, a komparatív előnyök elve
60. A külkereskedelmi protekcionizmus
61. A külkereskedelmi politika eszközei (vámok) I.
62. A külkereskedelmi politika eszközei (valutaárfolyamok) II.
63. A nemzetközi integráció
64. A szocialista integráció
65. A világgazdaság problémái (A demográfiai robbanás) I.
66. A világgazdaság problémái (A világ élelmezése) II.
67. A világgazdaság problémái (Az energiaválság) III.
68. A világgazdaság problémái (A környezetszennyeződés) IV.
69. A világgazdaság problémái (Árrobbanás, cserearányváltozás) V.
70. A világgazdaság problémái (Az infláció) VI.
71. A világgazdaság problémái (A pénzügyi rendszer válsága) VII.
72. Nemzetközi gazdasági szervezetek
73. Helyünk a világban (fejlettségi szintünk) I.
74. Helyünk a világban (helyünk a nemzetközi munkamegosztásban) II.
75. Zárókép: Munkamegosztás a diaszor alkotói között

III. A DIASOR SZÖVEGKÖNYVE

1. Rádió- és televízióműsorok sokasága, napilapok cikkei, gazdasági hetilapok születése igazolja, hogy az utóbbi években megnőtt hazánkban az érdeklődés a közgazdasági problémák, a gazdasági kérdések iránt.
2. Cím: Közgazdasági ABC
3. A társadalom mindmáig nem jutott el a bőség korszakába, amikor valamennyi szükségletét korlátlanul kielégíthetné. Ezért nyersanyagaival, erejével, idejével, idegeivel stb. „gazdálkodnia kell”. Tehát munkáját, pénzét, más erőforrásait úgy kell elosztania a különböző szükségleteket kielégítő tevékenységek között, hogy számára maximális eredményt, jólétet biztosítson.
Legszélesebb értelemben ennek módszereit, törvényszerűségeit kutatja a közgazdaságtudomány.
4. Az egész élővilágot alapvetően a szükségletek kielégítésére való törekvés tartja életben, hajtja, mozgatja. A növény- és állatvilágban ez lényegében az ön- és fajfenntartásra korlátozódik. Az ember szintén a természet része, így lényegében ez rá is érvényes. Az ember azonban munkája és tudatos tevékenysége révén kiemelkedett a természetből, ezért szükségletei is sokban különböznek az élővilág többi részétől.
5. A szükségleteket nemcsak megjelenési formájuk, hanem a szükségletkielégítésben elfoglalt helyük, azaz fontosságuk szerint is vizsgálhatjuk. Ez a közgazdaságtan szempontjából igen fontos megkülönböztetés.
6. Az emberiség mítoszaiban és meséiben – a bibliai Édenkerttől a csodálatos El-Dorádó-ig, ahol patakokban folyik a bor és a sült csirkék az emberek szájába repülnek – gyakran kísértett a munka nélküli világ képe.
Szükségeink tárgyai azonban – néhány kivételtől eltekintve, mint a vadon termő gyümölcsök, a friss víz stb. – nem állnak készen rendelkezésünkre. Így az emberiség csak „orcája veritékével”, munkával, termeléssel tudja biztosítani szükségleteit.
7. A termelés nem teremtés, a semmiből való létrehozás, hanem a természet tárgyainak az emberi szükségletek kielégítésére alkalmas átalakítása. Feltételez tehát valamit, amit át lehet alakítani, valamit, aminek a segítségével átalakítják és valakit, aki az átalakítást elvégzi.
Összefoglalóan ezeket nevezzük a termelés feltételeinek, vagy tudományosan termelőerőknek.
8. Miután szükségleteink adva vannak és a termelés feltételei adott mennyiségben rendelkezésre állnak, el kell döntenünk, hogy mit is termeljünk. Másként fogalmazva, meg kell határozunk a termelés szerkezetét, arányait.
9. A gyakorlatban a MIT termeljünk kérdése után azonnal felmerül a HOGYAN termeljünk kérdése.
Ugyanis ritka az az eset, amikor egy terméket csak egyféleképpen lehet előállítani. Előállítható sok kézi munkával és magasan gépesítve, kisüzemileg és nagyüzemileg.

Előállítható sok anyaggal és kevés munkaráfordítással, de előállítható anyagtakarékosan is, ami viszont gondosabb, körültekintőbb munkát igényel.

10. A HOGYAN termeljünk lehetőségeinek széles skáláján azonban mindenképpen kibontakozik egy határozott és egyértelmű tendencia, a munkamegosztás tendenciája. Az emberiség történetének hosszú éveztelmei át a családok szinte mindent maguk termeltek saját szükségleteikre. Később az egyes tevékenységekben nagyobb jártaságra, ügyességre, tapasztalatra szert tevők egyre inkább kizárólag e tevékenységgel, mesterséggel foglalkoztak, és a többiek ezirányú szükségleteit is kielégítették. A munkamegosztás az emberi termelékenységét óriási mértékben megnövelte.
11. A munkamegosztás, a szakmák kialakulása kezdetben a termékek szerint történt. A csizmadia csizmát készített, az asztalos bútort, de annak teljes termelési folyamatát ő végezte. A forradalmi változást e tekintetben a manufaktúrák, a gyárak megjelenése, a tőkés termelési mód jelentette. A manufaktúra az adott munkafolyamatot bontotta fel részfolyamatokra, a gyár ezt a folyamatot már csak a gépesítéssel mélyítette el. A munkás itt már nem cipőt készített, hanem csak talpat varrt, nem bútort készített, hanem csak egy széklábat faragott. Legtöbbször nem is volt szüksége szakképzettségre, nem kellett ismernie az egész termelési folyamatot, hiszen a munkájához szükséges néhány művelet könnyedén betanulhatta.
12. A munkamegosztás természetszerű következménye, hogy az egy termékre specializálódott termelőnek termékét ki kell cserélnie a számára szükséges más termékekre. Valószínű, hogy ennek első formája a közvetlen csere volt. A munkamegosztás kiszélesedésével azonban a közvetlen csere egyre nehezebbé, körülményesebbé vált. Például ha egy fazekasnak szüksége volt ruhára, de a szabónak éppen akkor nem volt szüksége köcsögre, akkor a csere meghiúsult. Szükség volt tehát egy olyan általános csereeszközre, amely bármikor elcserélhető más árra, és ezért azt bárki elfogadja. Ez az általános csereeszköz lett a pénz.
13. A pénz első formái sok tekintetben eltértek a maitól. Hosszú ideig közös vonásuk volt azonban, hogy az áruvilágból olyan áruk emelkedtek ki, amelyeknek önmagukban is volt értékük, tehát birtoklásuk kívánatos volt. Manapság a pénz funkcióját az országok által kibocsájtott papírpénz látja el, amelynek értéke nem önmagában, hanem az adott pénzt kibocsájtó országok gazdasági erejében, stabilitásában van. Vagyis attól függ, hogy az adott pénz milyen széles körben használható fel, mit és mennyiért lehet érte vásárolni.
14. Ma a világ minden gazdasága áru- és pénzgazdaság, ahol a termékek áruként termelődnek és pénzért kerülnek eladásra. Ezért a szükségletek is sajátos formában jutnak kifejeződésre. Árutermelő gazdaságokban a szükségletek döntő többsége mint áruvásárlási szándék, mint kereslet jelenik meg.
15. A kereslet a gazdaság egyik legfontosabb kategóriája. Érthető tehát, hogy a közgazdászok behatóan tanulmányozzák a kereslet alakulását, törvényszerűségeit, más tényezőkkel való összefüggéseit. A kereslet jelentősen befolyásolja a lakosság társadalmi, demográfiai, területi összetételét. Jelentős keresletet befolyásoló tényező a divat is. Az egyik legjelentősebb tényező azonban a lakosság jövedelme, illetve a jövedelmek eloszlása.

16. A jövedelmek mellett a másik legfontosabb tényező, amely egy áru keresletét befolyásolja, magának az adott árunak, valamint a rokon és kapcsolódó termékeknek az ára.
17. Ahogyan az ártermelő gazdaságokban a szükségletek – bizonyos mértékig módosulva – keresletként jelennek meg, ugyanúgy a termelés, vagy annak döntő hányada árúkinálattá válik, hiszen a termelőknek saját termékeikre vagy egyáltalán nincs szükségük, vagy csak egy részére.
18. Mivel a termelőnek a saját maga által termelt árura nincs szüksége, így tevékenységének folytatásához azt értékesítenie kell. Szándékaira tehát, hogy mit termeljen, mit adjon el és milyen mennyiségben, döntő hatása van az árnak.
19. Modern gazdaságokban a termelt termékek fajtáinak száma milliós nagyságrendű. Az emberek keresletének, szükségletének tárgyai, ízlésének változatai is szinte megszámlálhatatlanok. Mégis, hosszabb idő átlagában a termékekből nagyjából annyit termelnek, amennyit vásárolnak, a társadalom rendelkezésére álló munkaidőt és erőforrásokat úgy osztják el a megszámlálhatatlan termék között, hogy az végül is megfelel a rendkívül sok ember rendkívül sokféle ízlésének, szükségletének. A tudósok, a közgazdászok már régen kutatják, mi irányítja így a munkának, az erőforrásoknak az elosztását. Adam Smith, a nagy angol közgazdász ezt „a láthatatlan kéz művé”-nek nevezte. Valójában azonban semmi titokzatos nincs ebben, ez a piaci mechanizmuson keresztül megnyilvánuló érdekvizonyok eredménye. A piaci mechanizmus lényegében a piac három alkotóelemének, a kereslet, kínálat és az ár kölcsönös kapcsolatából kialakuló hatások összessége.
20. A piaci mechanizmus működésének alapvető feltétele a verseny. A verseny következtében az árnak érzékelhető befolyása van a keresletre és kínálatra, ugyanakkor a keresletnek és kínálatnak éppen ezáltal érzékelhető visszahatása van az árra. A kereslet, kínálat és az árak játéka addig tart, amíg a kereslet és a kínálat egyensúlyba nem kerül. Ha nincs verseny, – eladók vagy a vevők monopolhelyzetben vannak – akkor a piaci mechanizmus nem vagy csak korlátozottan érvényesül. Következésképpen a piaci egyensúlytalanság, amely hiánycikkekben, sorbanállásban, pult alól történő árusításban, illetve eladhatatlan készletek felhalmozódásában nyilvánul meg.
21. A kereslet, a kínálat és az árak kölcsönös egymásra hatása alapvetően meghatározza a piaci helyzetet, amelynek elméletileg két modelljét különböztetjük meg. A valóságban persze mindig a kettő valamilyen kombinációja alakul ki. Az egyik modell az ún. tiszta verseny. Ebben az esetben nagyon sok eladó és nagyon sok vevő van a piacon, és egyik sem olyan jelentős, hogy egyedül komoly hányadát adná a kínálatnak, vagy a keresletnek. Az eladó csak akkor tudja növelni forgalmát, ha versenytársainál olcsóbban adja termékét. Megindul tehát a verseny, mégpedig az árak lefelé számításával. A másik eset a monopolhelyzet, amikor csak egy, vagy egy-két eladó van a piacon. Ez esetben az eladót nem ősztözi semmi, hogy árait csökkentse, hiszen nincs versenytárs, aki konkurrálna vele.
22. A szocialista gazdaság szintén ártermelő gazdaság. Mindazok jellemzők tehát rá, amelyet megismertünk a kereslet, a kínálat és az árak összefüggéseiről. A piaci mechanizmus működésének feltételei a szocialista társadalomban is adottak.

A korlátlan piaci mechanizmus működésének azonban nemcsak áldásai, hanem káros hatásai is vannak.

A piacon ugyanis mindig csak utólag (a termelés befejezése után) dől el, hogy egy termékből sok van vagy kevés. A szabályozás tehát nagyarányú feleslegeken és hiányokon, a társadalmi munka pazarlásán keresztül történik. Ezt a szocialista állam nem engedheti meg, ezért a piaci mechanizmus érvényesülését korlátozza.

Ugyanakkor a szocialista gazdaság sem mondhat le a piaci mechanizmus egyensúlyteremtő működéséről.

Ezt a kettős követelményt kell érvényesíteni a tervgazdálkodás keretei között.

23. Hazánkban a gazdálkodás alapegységei a vállalatok. A vállalat az az egység, amelynek szintjén a termelés, a gazdálkodás összes ráfordításait és eredményeit számba veszik. A vállalat egyes gyáregységei, üzemei, műhelyei között mozogva a termékek nem válnak áruvá, a vállalatot elhagyva azonban már igen. A vállalat szintjén létrehozott eredményben az egész kollektíva érdekelt. Az adókat a vállalat szintjén kell befizetni, és az esetleges támogatásokat is a vállalat kapja. A vállalat gazdasági döntéseit elvileg és általában önállóan, felsőbb utasítás nélkül hozza, és azok következményeire felelős.

24. Az, hogy gazdálkodásunk alapegységei a vállalatok, nem jelenti azt, hogy minden egységnek, sejtnek azonos jellegűnek kell lennie. A gazdálkodó egységek különbözősége tevékenységükből illetve a termelőeszközök tulajdonformájából adódik. A gazdálkodó egységek döntő többsége állami és szövetkezeti vállalat. Mindkettő a szocialista tulajdon sajátos típusa. Mellettük azonban vannak magánvállalatok, magánvállalkozások is.

Az utóbbi években a különböző tulajdonformák között egyre szorosabb együttműködés, összefonódás alakult ki. Szövetkezetek és állami vállalatok hoznak létre új közös vállalatokat, magánszemélyek gazdasági munkaközösségeket alakítanak, de állami vállalatokon, szövetkezeteken belül is létrejönnek vállalati gazdasági munkaközösségek.

25. Az állami vállalatok az egyszemélyi felelős vezetés elvén épülnek fel. A vállalat igazgatója (vezérigazgatója) – természetesen egy kollektív tanácsadó testület segítségével – egyszemélyben dönt a vállalat gazdálkodásának, termelésének kérdéseiben és ezért vállalnia kell a felelősséget. Egy vállalat, alapvető termelési tevékenysége mellett számos kiegészítő, a termelés feltételét képező funkciót is ellát. Például: beszerzés, értékesítés, könyvviteli elszámolások, statisztikai nyilvántartások, műszaki fejlesztés, esetleg tudományos kutatás stb. A vállalat központi szervezetében ennek megfelelően ún. funkcionális részlegek jönnek létre. A vállalat termelő egységei technológia, illetve gyártmányok szerint tagolódnak. A nagyvállalatok önálló gyárakkal, gyáregységekkel rendelkeznek. A kisebb vállalatok is üzemegekre, az üzemek műhelyekre tagozódnak.

26. Elvileg és elméletileg egy vállalat akkor működik jól, ha minél nagyobb nyereséget hoz létre. A vállalat népgazdasági szintű megítélésének is ez kell, hogy az alapvető mércéje legyen. A gyakorlatban viszont a helyzet bonyolultabb. A népgazdaságnak – miközben a hatékonyság növelése hosszú távú és alapvető célja – nap mint nap egyéb közvetlen céljai is lehetnek. Például az exportfeladatok teljesítése és az import megtakarítása a külső egyensúly érdekében, bizonyos termékekből a hazai el látás folyamatos biztosítása stb. A központi szervek az e célokhoz való hozzájárú-

lást is „elvárják” a vállalatoktól, és ezek nem biztos, hogy mindig egybeesnek a nagyobb nyereség céljaival. A vállalatvezetést gyakran alulról is nyomás éri. A dolgozók nyilvánvalóan a bérek és szociális juttatások növelésében érdekeltek, és többleteljesítmények nélkül ez bizony csökkentené a nyereséget. A vállalatok vezetése tehát nincs könnyű helyzetben.

27. A vállalatoknál keletkezett nyereség minden forintján osztozik az állam és a vállalat. A vállalat nyereségének jelentékeny hányadát adó formájában befizeti az államnak. Ez a nyereségrész a népgazdasági közös feladatok megoldását szolgálja. A megmaradó nyereségrészből a vállalat fejlesztési, részesedési és tartalék alapot képez.
28. A vállalatok mellett a gazdálkodás másik legfontosabb résztvevője a dolgozó ember, az ország lakossága. A lakosság, az egyén egyrészt fogyasztó. Mint fogyasztó, abban érdekelt, hogy az országban minél több áru, fogyasztási cikk álljon rendelkezésre, és az minél olcsóbb, korszerűbb, jobb minőségű legyen. Másrészt a lakosság túlnyomó hányada dolgozó is, a társadalmi munkamegosztás, munkaszervezet tagja, akinek munkája mennyiségétől, minőségétől és hatékonyságától függ a fogyasztás feltételeinek megteremtése.
29. Amíg a javak szűkösen állnak rendelkezésre, a társadalom egészének érdeke szempontjából az az optimális, ha a javakat a dolgozók között a társadalmi össztermékhez való hozzájárulás, a munka szerint osztják el. Ennek az elvnek a gyakorlati érvényesítése azonban korántsem olyan egyszerű.
30. Száz-kétszáz évvel ezelőtt a család nemcsak a társadalmi élet fontos egysége, hanem a legfontosabb termelőszervezet is volt. A parasztgazdaságok túlnyomó többségében a családtagok művelték a földet, de a kisipari műhelyek, boltok, vendéglők többsége is családi alapon működött. Ma, amikor a családok többségében a családtagok különböző munkahelyeken dolgoznak, a család e funkciója jelentősen csökkent, de nem szűnt meg. Például a gazdálkodás fontos területét képezik a fogyasztási kiadások. A család feladata, hogy jövedelmét úgy ossza be, hogy abból a valóban legfontosabb szükségletekre jusson.
31. A gazdaság színpadán a vállalatok és az egyének (dolgozók) mellett a harmadik szereplő az állam. A szocialista állam – mint a termelőeszközök döntő hányadának tulajdonosa – a nagyfokú önállósággal rendelkező gazdálkodó egységek tevékenységét irányítja, összehangolja egy, az egész gazdaságot átfogó gazdaságpolitika és célrendszer megvalósítása érdekében.
32. Az ember ősi vágya, hogy előre lássa a jövőt. Az ókori jóshelyektől a középkori utópiáig és az újabb kor tudományos fantasztikus irodalmáig, illetve széleskörű prognosztikai, jövőkutató tevékenységig megmutatkozik ez. A megismerés célja nyilvánvalóan az, hogy valamilyen formában befolyásolni is megpróbálják a jövőt. A tervezésnek azonban nemcsak ez az indítéka. A gazdaság bonyolultabbá válása, az állam szerepének megnövekedése szinte mindenhol – keleten és nyugaton – megérlelte azt a törekvést, hogy a fejlődést a kitűzött célok irányába igyekezzenek befolyásolni, a fejlődést tudatossá tegyék, azaz tervet készítsenek.

33. Azon eszközök között, amelyekkel az állam a terv megvalósulását biztosítani igyekszik, talán legfontosabbak a gazdasági szabályozók. A szabályozók egyrészt tájékoztatják, ösztönzik, orientálják a gazdálkodó szervezeteket, mit kell tenniük a terv végrehajtása, a népgazdasági érdek érvényesülése érdekében. Másrészt a szabályozórendszer elemei önállóan is hatnak, jelzik a gazdasági életben végbemenő tényleges folyamatokat, a gazdálkodó egységek reakcióit.
34. A gazdasági szabályozás rendszerének kialakítása, módosítása, folyamatos figyelemmel kísérése a Minisztertanács feladata. A Minisztertanács a gazdasági szabályozást egységes, összefüggő egészként alakítja ki, de annak megvalósításában a különböző központi szervek (minisztériumok, országos hatáskörű szervek) között bizonyos munkamegosztás van. Így a gyakorlatban előfordulhat, hogy a különböző központi szervek a vállalatokkal szemben eltérő követelményeket, elvárásokat támasztanak.
35. Az állam a feladataihoz szükséges pénzeszközöket döntően az állami költségvetés bevételeiből teremti elő. Az állami költségvetés értelmezése kettős. Egyrészt a társadalom közös szükségleteinek kielégítését szolgáló központi pénzalapot jelenti, másrészt azt a naptári évre szóló pénzügyi tervet, amelyben az állam előírja a központi pénzalapa áramló tiszta jövedelmet és annak felhasználását.
36. A közgazdasági vizsgálódásnak alapvetően két területe van. Az egyik terület a gazdálkodás egyes szereplőit, a vállalatot, az egyént és az államot veszi szemügyre, és azok tevékenységét, érdekelttségét, tevékenységük motívumait vizsgálja. A közgazdasági vizsgálatnak ezt a területét mikroökonómiának nevezzük. A közgazdasági vizsgálódás másik fontos területe, amikor egy ország gazdasági folyamatát vizsgálóan, globálisan vizsgáljuk. Nem a vállalat, hanem a népgazdaság egésze, nem az egyén, hanem a lakosság jövedelmének és fogyasztásának egésze, nem az egyes termék, termékcsoport kereslete és kínálata, hanem a népgazdaság egészében a termelés és fogyasztás, a jövedelmek és az árualap viszonya köti le figyelmünket. Ez a vizsgálat az előzőhöz képest új fogalmakat és új vizsgálati módszereket igényel. A közgazdaságtan e vizsgálati területét makroökonómiának nevezzük.
37. A makroökonómia első kérdése, mennyit termel, mekkora termelési értéket hoz létre egy ország. A legegyszerűbb módszer az, ha vesszük az országban lévő valamennyi vállalat termelési értékét, és összeadjuk. Alkalmazzuk is ezt a mutatót, amelyet társadalmi terméknek nevezünk. Ennek a mutatónak azonban számos problémája van.
38. A nemzeti jövedelmet a termelő tevékenység hozza létre. Közgazdasági értelemben termelőmunkának minősül az anyagi javak előállítása és azok szállításával, valamint a fogyasztókhöz juttatásával összefüggő tevékenység, mint a közlekedés és a kereskedelem. A többi tevékenység nem hoz létre új értéket. A termelőmunka és nem termelőmunka közgazdasági kategóriák, és nem az adott tevékenység hasznosságának, szükségességének megítélése. Egy orvos, egy tanár tevékenysége legalább olyan hasznos a társadalomnak, mint egy termelő munkásé, különösen ha az előbbi túlterhelt, az utóbbi pedig szervezetlenség, anyagihiány, vagy éppen a szorgalom hiánya miatt nem dolgozik, vagy csak dolgozgat.
39. A társadalmi termék, nemzeti jövedelem számbavétele pénzben történik. Pénzben számbavenni azonban csak olyasmit lehet, aminek pénzben tényleges ellenértéke van, tehát általában árutermelő tevékenység. A különböző fejlettségi szinteken és a

különböző országokban azonban az emberi tevékenységek más és más köre válik áruvá. Kevésbé gazdag, hagyományosabb életmódú társadalmakban a főzés, takarítás, mosás a gyermekek felügyelete stb. otthon, családon belül történik. A fejlettebb munkamegosztással rendelkező társadalmakban erre specializált szervezetek alakulnak, (Takarító Vállalat, Patyolat, Vendéglátás) amelyek árutermelést folytatnak, és teljesítményük számbavételre kerül a nemzeti jövedelemben, nettó nemzeti termelésben.

40. A társadalmi munkamegosztás kibontakozásával a termelők bizonyos tevékenységekre specializálódnak. Az azonos vagy hasonló tevékenységet folytató gazdálkodó egységek népgazdasági ágakat alkotnak. Igen jellemző egy gazdaságra, hogy a különböző népgazdasági ágak, ágazatok milyen arányban járulnak hozzá az ország teljesítményéhez, nemzeti jövedelméhez.
41. A társadalmi termék magában foglalja a termelés során felhasznált termelőeszközök értékét is. Ahhoz azonban, hogy a termelés megismétlődhessen, az elhasználódott épületeket, gépeket, berendezéseket, illetve a felhasznált anyagokat pótolni kell. A társadalmi termék e célt szolgáló része a pótlási alap. A társadalmi termék fennmaradó része a nemzeti jövedelem, amivel a társadalom valójában szabadon rendelkezik.
42. A nemzeti jövedelem alapvetően két részre, fogyasztási hányadra és nettó felhalmozási hányadra oszlik. Ez utóbbi a beruházások pótláson felüli részét és a készletek növelését foglalja magában. A fogyasztás és felhalmozás alakulása az egyik legfontosabb népgazdasági arány. A fogyasztás és felhalmozás arányát politikai és gazdasági tényezők egyaránt befolyásolják.
43. A nemzeti jövedelem fogyasztásra szolgáló hányada tovább csoportosítható. A fogyasztás mintegy 85 %-a a lakosság fogyasztása. A teljes fogyasztás kb. 15 %-a az ún. közösségi fogyasztás. Ez a termékek és szolgáltatások azon része, ami nem közvetlenül az egyént, hanem a társadalmat, mint egészet szolgálja.
44. A lakosság többféle módon és többféle formában jut jövedelemhez. Forrását tekintve a lakossági jövedelmek lehetnek, munkából származó jövedelmek, társadalmi juttatások és egyéb jövedelmek. Megjelenési formájuk szerint pénzjövedelmeket és természetbeni jövedelmeket különböztetünk meg.
45. A gazdasági tevékenység egészének végső célja a lakosság életszínvonalának növelése, életkörülményeinek javítása. Az életszínvonal legáltalánosabban a társadalomban jelentkező tényleges egyéni és kollektív szükségletek kielégítettségi fokát jelenti. Az életszínvonal – a szükségletek sokféleségéből következően – rendkívül bonyolult, összetett fogalom, sokféle alkotóelemből áll.
46. A fogyasztás és ezen keresztül az életszínvonal alakulásának fontos meghatározója a fogyasztói árak színvonala és változása. A fogyasztói árak nagyságát általában három tényező határozza meg: a ráfordítások nagysága, a kereslet-kínálat viszonya és az állam által érvényesített társadalompolitikai szempontok. Az állam a fogyasztói szerkezet kívánatos alakítása, az életszínvonalpolitikai célok megvalósítása érdekében bizonyos termékek és szolgáltatások árát tudatosan eltéríti a ráfordításoktól. A luxus jellegű vagy az egészséges életmód szempontjából káros, illetve kulturális

értékeket nem képviselő árukra az állam forgalmi adót vet ki, így ezen termékek ára a ráfordításoknál magasabb. Ezzel szemben a széles rétegek alapvető ellátását szolgáló termékek vagy a színvonalas kulturális értéket képviselő javak és szolgáltatások árát a ráfordítások alatt állapítják meg, és ezekhez az állam árkiegészítést, dotációt ad.

47. Ismeretes, hogy a társadalmi terméket és a nemzeti jövedelmet az anyagi termelés ágazatai: az ipar, az építőipar és a mezőgazdaság hozzák létre, de mint nélkülözhetetlen feltételt, hozzá számítjuk a szállítás-hírközlés, a kereskedelem, a vízgazdálkodás tevékenységét is. Ez utóbbi ágazatok ugyan közvetlenül nem hoznak létre anyagi javakat, azonban nélkülük elképzelhetetlen volna a modern ipari és mezőgazdasági termelés. Ezeket az ágazatokat, tevékenységeket, létesítményeket idegen kifejezéssel infrastruktúrának nevezzük. Azonban nemcsak a termelésnek, hanem a fogyasztásnak is van infrastruktúrája. Ide soroljuk pl. a lakást, a kereskedelmi hálózatot, az oktatási, kulturális, egészségügyi intézményeket stb.
48. Az emberiség történetének hosszú évszázadai alatt a gazdasági tevékenységben, annak színvonalában és módszereiben csak igen csekély, egy emberöltő alatt szinte észrevehetetlen volt a változás. Először a XVIII. században, az ipari forradalom korában élő Angliában vált láthatóvá a változás, a fejlődés, a növekedés. A XIX. század második felétől a tőkés gazdaságok növekedése szintén meggyorsult. A XX. században, különösen annak harmadik negyedében (1950–75 között) pedig világméretben soha nem látott dinamikájú gazdasági növekedés, fejlődés bontakozott ki. Mindez a közgazdászok figyelmét keleten és nyugaton a gazdasági növekedés, a különböző országok eltérő ütemű fejlődése mögött rejlő törvényszerűségek felé fordította.
49. A termelés a természet tárgyainak emberi használatra alkalmas átalakítása. Mindenfajta termelés tehát alapanyagát végső soron természetből veszi. Ezért döntő mértékben függ attól. A gazdasági növekedés és a természeti erőforrások kapcsolata azonban ennél bonyolultabb. A természeti erőforrásoknak két nagy csoportja van: az ún. újratermelhető és az újra nem termelhető erőforrások.
50. A termelés legfontosabb tényezője kétségtelenül a dolgozó ember. Igaz Széchenyi mondása, miszerint egy ország gazdasága elsősorban a kiművelt emberfők sokaságától függ. Bármely ország népességének gyarapodását nagymértékben meghatározza a már ma élő népesség kor szerinti összetétele. Ha ugyanis ma sok a fiatal, akkor feltehetőleg, hogy amikor ők kerülnek házasulandó korba, szintén sok gyermek születik. Ha azonban a népesség mai összetételében kevés a fiatal, ez hosszú távra előrevetíti a népesség csökkenésének, elöregedésének veszélyét. Ez olyan szempontból is kedvezőtlen, hogy a munkaképes, kereső lakosság aránya a népességből kicsi, az időseké pedig nagy lesz.
51. A fejlődéshez, növekedéshez új, korszerű gépek, berendezések, a lakosság életszínvonalának növeléséhez új lakások, iskolák, üzletek, kórházak szükségesek, és mindezekhez beruházás, tőke kell. Ami a termelést illeti, ott a beruházás nem cél, hanem eszköz, a termelés növelésének eszköze. Az a jó, a kívánatos tehát, ha minél kisebb beruházással, a kapacitások jobb kihasználásával, minél nagyobb termelésnövelés érhető el. A nem termelő beruházásoknál kissé másként vetődnek fel ezek az összefüggések. A kapacitások kihasználása elvileg itt is növelhető – egy osztályba több

gyerek, egy kórterembe több beteg bezúfolható – ez azonban nem kívánatos, mert általában az ellátás színvonalának romlásához vezet.

52. A fejlődés, a gazdasági növekedés fontos tényezője, motorja a műszaki-technikai haladás. Egy-egy alapvető felfedezés egész iparágakat forradalmasíthat. Emellett a műszaki fejlődés újabb és újabb szükségleteket kielégítő termékeket eredményez, amely élénkíti, fenntartja a keresletet.
53. A modern társadalmakban a gazdasági fejlődésnek két szakasza különböztethető meg. A fejlődés extenzív szakaszát a foglalkoztatottak számának növekedése, a felhalmozási hányad emelkedése, a természeti kincsek gyors ütemű kiaknázása és felhasználása jellemzi. A fejlődés intenzív szakaszában a gazdasági növekedés a munka-termelékenység emelkedéséből, a termelőalapok hatékonyságának javulásából származik.
54. Magyarország kisméretű és természeti kincsekkel közepesen vagy inkább szerényebben ellátott ország. E jellemzők következtében gazdaságunk nyitott gazdaság, ami azt jelenti, hogy az itthon felhasznált termékek jelentős hányada külföldről származik, és az itthon termelt termékek jelentős hányada külföldre kerül.
55. A gazdaságpolitika egyik legfontosabb feladata – különösen napjainkban – a gazdasági egyensúly megteremtése. Ennek érdekében biztosítani kell a vásárlóerő és az árualap egészének egyensúlyát, (a piaci egyensúlyt). Tehát csak annyi bér és jövedelem áramolhat ki, amellyel szemben kelendő árukat lehet állítani, különben aruhiány, ún. kényszermegtakarítás keletkezik. Fontos követelmény a költségvetés bevételeinek és kiadásainak egyensúlya, tehát az állam ne költskezzen lehetőségein túl. Végül és talán legfontosabb a külgazdasági egyensúly, a devizabevételek és kiadások egyensúlya, hogy az ország ne használjon fel többet, mint amennyit megtermel, fizetési és kereskedelmi mérlegét tartsa egyensúlyban.
56. A fejlődés során a gazdaság szerkezete nem marad változatlan, az egyik ágazat aránya nő, a másiké csökken. Ez a szerkezetváltozás azonban másképpen megy végbe a fejlődés extenzív és intenzív szakaszában. Az extenzív fejlődési szakaszban, amikor az erőforrások még bőségesebben állnak rendelkezésre, a gazdasági szerkezet változása úgy megy végbe, hogy lényegében minden ágazat, részterület bővül, de eltérő ütemben. Az intenzív szakaszban viszont az erőforrások felhasználásának további lényeges bővítésére nincs lehetőség. Így a gazdasági szerkezet változása csak az egyes ágazatok növekedése, ugyanakkor mások visszafejlődése, csökkenése, azaz ún. szelektív fejlesztés útján mehet végbe.
57. Az intenzív fejlődési szakaszban gazdasági lehetőségeink arányai megváltoztak. Míg korábban fejlődésünket, struktúráváltozásunkat elsősorban az határozta meg, hogy hány és milyen jellegű új gyárat, üzemet építettünk, ma alapvetően a meglévők kihasználása, gazdálkodási színvonala határozza meg további fejlődésünket. Különösen így van ez annak ismeretében, hogy anyag-, energia- és munkaerő-felhasználásunk, felhalmozásra fordított eszközeink aránya nemzeti jövedelmünkhöz, illetve a hozzánk hasonló fejlettségű országokhoz képest magas. Ebből következően azonban megtakarítási lehetőségeink is jelentősek. Fontos lehetőség van a nyersanyagok ún. másodlagos hasznosításában. Ugyancsak nagy lehetőség rejlik az ún. energia-rationálizálásban. Végül egyes területeken indokolt és célszerű lehet a drága import hazai termeléssel való helyettesítése.

58. A Földön jelenleg több mint 160 független ország van. Ha végigtekintünk rajtuk, a gazdálkodás rendszerében, fejlettségében, az életmódban hihetetlen különbségeket tapasztalunk.
Az országok közötti fejlettségi különbségeket leginkább a dollárban mért egy főre jutó nemzeti jövedelem összevetése mutatja. Mivel azonban az egyes országok, földrészek termelési és fogyasztási szokásai igen eltérőek, az áru- és pénzvviszonyok kiterjedése is különböző, ezért fenntartással kell fogadnunk minden ilyen összehasonlítást.
59. A modern külkereskedelem elméletét, a komparatív előnyök elvét Ricardo jeles angol közgazdász alkotta meg. Ricardo igazolni kívánta, hogy egymással előnyösen kereskedhet két olyan ország is, amelyek közül az egyik minden termékét lényegesen olcsóbban, termelékenyebben állítja elő, mint a másik.
Elegendő csupán az, ha a különböző termékek ráfordítás arányai országonként eltérnek egymástól. Állítását az angol szövet és a portugál bor példáján bizonyítja. Eszerint mindkét ország nyer azon, ha Portugália nem gyárt szövetet, hanem termelési kapacitásának egészét bortermelésre fordítja, és az eladásra kínált borért szövetkészletét Angliából szerzi be. Így ugyanis mindkét ország arra a termékre specializálódhat, amelyben viszonylagos (komparatív) előnye van.
60. Ricardo elméletét Európa akkori kevésbé fejlett országai nem fogadták el magukra nézve előnyösnek és követendő útnak.
Fejlődő iparukat magas vámokkal, a külkereskedelem korlátozásával kívánták védeni a külföldi konkurrenciától. A külföldi verseny elleni védekezés, a külkereskedelmi protekcionizmus elmélete Németországban jött létre.
61. Vámokat a külkereskedelemben ma is a világ szinte minden országa alkalmaz. A vámoknak kétféle funkciójuk van. Egyrészt bevételül szolgálnak az államkincstár számára. Másrészt védelemként is szolgálhatnak a hazai gazdaság és ipar számára. A védővámok általában az ország feldolgozóiparát védik. Ebből következően a nyers- és alapanyagokra általában alacsony vámot szabnak ki, a félkésztermékekre nagyobb, a feldolgozóipari késztermékekre a legnagyobbat.
62. Az áruforgalom, így a nemzetközi áruforgalom közvetítő eszköze is a pénz. Amíg azonban egy országon belül egységes pénznem van, addig a nemzetközi forgalomban minden országnak önálló pénzneve, valutája van. A nemzeti valuták közül kiemelkedik néhány, amelyeken a nemzetközi pénzügyi és kereskedelmi ügyletek lebonyolódnak. Ilyenek például az amerikai dollár, a német márka, angol font, svájci és francia frank, osztrák schilling stb. Ezért minden ország számára fontos, hogy hogyan állapítja meg saját valutája átváltási arányát a nemzetközi kereskedelemben szereplő fő pénznemhez képest.
63. A gazdasági és műszaki-tudományos fejlődéssel párhuzamosan a legtöbb ágazatban egyre nő a gazdaságos üzemméret és sorozatnagyság, így a termelés előbb-utóbb meghaladja az egyes országok, (különösen a kisebbek) méreteit. Felmerül tehát a termelőerők nemzetközivé válásának szükségessége. Ez a folyamat – bár különböző módon – a tőkés és a szocialista országokban egyaránt érvényesül. Ezt nevezzük nemzetközi gazdasági integrációnak.

64. A szocialista nemzetközi gazdasági integráció szervezeti kereteit az 1949-ben létrejött Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) adja. A KGST teljes jogú tagjai: Szovjetunió, Lengyelország, NDK, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, Mongólia, Kuba, Vietnam (egy megfigyelő státuszú résztvevője Jugoszlávia). A KGST-t számos országhoz szerződéses kapcsolat fűzi. Pl.: Angola, Mozambik, Etiópia, Afganisztán, Finnország, Mexikó stb.)
65. A XX. század végén az emberiség előtt egyre inkább kirajzolódik néhány problémakör, amelyek az egész emberiség jövőjét meghatározzák, és amelyek megoldása az emberiség kollektív erőfeszítéseit igényli. E problémaköröket nevezik globális problémáknak.
Közülük az egyik az emberiség számának gyors szaporodásából fakadó probléma, az ún. demográfiai robbanás. Azért beszélünk demográfiai robbanásról, mert a világ népessége ma valóban korábban nem ismert mértékben növekszik. Régen több száz, vagy több ezer év kellett az emberiség számának megduplázódásához, ma 35–40 év elegendő.
66. Bár a Föld felszíne képes lenne a mainál lényegesen nagyobb népességet is a mainál magasabb színvonalon táplálni, ennek ellenére a világ lakosságának már ma is jelentős része alultáplált, vagy éhezik.
67. Energiaválságról az 1973. évi olajárnövekedés óta beszélünk, holott az csak egy tünete volt egy hosszan tartó folyamatnak. Ez a folyamat azért alakult ki, mert a II. világháború óta a világ rendkívül gyorsan – mondhatni pazarlóan – növelte energiafelhasználását, illetve az energiafelhasználás szerkezete jelentősen eltolódott a kényelmesebb, gazdaságosabb szénhidrogének felé. Jelentős mértékben súlyosbította a helyzetet, hogy a világ kőolaj- és földgázfelhasználásának döntő hányada, néhány kőolajexportáló országból származott. Az olajexportáló országok részére monopolhelyzetük sokszoros áremelést tett lehetővé.
68. Az ipari és mezőgazdasági termelés egyre nagyobb anyagtömeget mozgat meg, és mivel minden termelés több-kevesebb hulladékkal is jár, egyre több a környezetbe jutó szennyeződés. A növekvő fogyasztás is egyre több hulladékot termel. Végül az ember egyre nagyobb arányban képes beavatkozni a természeti folyamatokba, aminek később beláthatatlan következményei vannak.
69. Egy ország számára a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás hatékonysága nem utolsósorban attól függ, milyen árakon kereskedik, illetve hogyan változnak ezek az árak.
Legjellemzőbb mutatója ennek a cserearányok változása, nemzetközileg használt angol kifejezéssel „terms of trade”. Ez a mutató az ország által exportált termékek árváltozásának és az adott ország által importált termékek árváltozásának hányadosa. Ha ez exportárak nőnek gyorsabban, akkor ugyanazon mennyiségű exportáruért az ország a korábbiaknál több importárut tud beszerezni, azaz cserearányai javulnak. Ha viszont az importárak nőnek jobban, fordított a helyzet.
70. Az infláció áremelkedést, a pénz elértéktelenedését jelenti. A lassú áremelkedés is infláció, de az inflációról mint gazdasági problémáról általában viszonylag gyorsabb árnövekedés esetén beszélünk. Vannak egészen gyors, többszáz százalékos inflációk is. A mindenkori világrekordot azonban a magyar pengő 1945–46. évi elértéktelenedése tartja.

71. A stabil nemzetközi kereskedelem és munkamegosztás alapja a stabil nemzetközi pénzrendszer. Ennek érdekében a tőkés országok 1944-ben az amerikai Bretton Woods-ban megállapodtak, hogy az aranyat tekintik a nemzetközi pénznek, kiegészítőül pedig az amerikai dollárt és az angol fontot. Az illetékes kormányok pedig kötelezettséget vállaltak a dollár és a font bármikori aranyra váltására. A Bretton Woods-i rendszer másik alapja a valuták közötti fix és tartós átváltási arány volt. Ez a hatvanas évek közepéig, végéig funkcionált. Ezt követően azonban az infláció – méghozzá országonként igen különböző infláció-felgyorsulása, és a kereskedelmi mérlegek növekvő egyensúlytalanságai miatt az országok már nem tudták vállalni, hogy megőrizték és megvédjék valutájuk fix árfolyamát. A hetvenes évek közepétől a fix árfolyamok rendszere megszűnt. A kereslet-kínálattól függően gyakran hetente, naponta változik, ami a Magyar Nemzeti Bank hetente változó valutaárfolyamaiban is tükröződik.
72. A nemzetközi munkamegosztás elmélyülése, továbbá az, hogy a globális problémákat csak nemzetközi együttműködéssel lehet megoldani, szükségszerűen hívta életre azokat a nemzetközi fórumokat, amelyek ezen problémák megtárgyalására hivatottak.
- A nemzetközi gazdasági szervezetek száma óriási. Jelentős hányaduk az ENSZ égisze alatt, annak szakosított szerveként működik. Pl. a FAO, az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági szervezete, a Nemzetközi Valutaalap (IMF) stb. A másik csoportot az országok regionális egyesülései alkotják ilyenek pl. a KGST vagy a Közös Piac.
- A nemzetközi gazdasági szervezetek harmadik csoportja bizonyos ágazatokat tömörít. Közülük a legfontosabb az OPEC, a Kőolajexportáló Országok szervezete.
73. Hol áll, hol van Magyarország helye a változó, formálódó világgazdaságban? A fejlettségi szintek nemzetközi összemérése rendkívül nehéz feladat. A különböző módszerek gyakran eltérő eredményt adnak, mégis bizonyos általánosítások leszűrhetők. Fejlettségi szintünk közepes. Ez azt jelenti, hogy egy főre jutó nemzeti jövedelmünk a fejlett tőkés országok színvonalának mintegy egyharmadát, felét, a fejlődő országok átlagszínvonalának viszont több mint tizszeresét teszi ki. A 160 ország között kb. a 32–33. helyet foglaljuk el.
74. Hazánk nyitott gazdaságú ország, ezért az export és import nemzeti jövedelemhez viszonyított hányada igen magas. A nemzetközi munkamegosztás elveinek megfelelően bizonyos termékek, termékcsoportok külkereskedelmében, exportjában részesedésünk az átlagnál jóval nagyobb. Világelső vagyunk például az egy főre jutó autóbustermelésben és mi adjuk az autóbuszok világelexportjának 15–18 %-át.
75. Zárókép

IV. A DIASOR ALKALMAZÁSA, MÓDSZERTANI JAVASLATOK

Mint az előzőekben már utaltunk rá, a diasorozat létrejöttét alapvetően az a szükséglet váltotta ki, hogy a közgazdasági jellegű szaktárgyak területén hiányoznak azok a szemléltetőanyagok, amelyek megragadják a tanulók figyelmét, felkeltik érdeklődésüket, motiválják tanulásukat. Ebből következően a diasorozat alkalmazásának egyik fő célja éppen az érdeklődéskeltés, a motiválás. Ha azonban a szaktanár alaposan végiggondolja, hogy szaktárgyában milyen didaktikai szempontok igénylik a diáképes szemléltetést, és milyen területeken, majd ennek alapján tudatosan építi be a tanítási órákba a diasorozat felhasználását, további pedagógiai célok elérését segítheti elő.

A diasorozatot az oktatás alábbi fázisaiban célszerű elsősorban alkalmazni:

– Új téma bevezetésének fázisában:

cél: érzelmi hatás kiváltása, érdeklődéskeltés, motiváció, információ nyújtás

– A téma feldolgozásának fázisában:

cél: fogalmak, összefüggések sokoldalú feltárása, elemekből való felépítése, vagy teljes kibontása, a tanulók ismereteinek, tapasztalatainak mozgósítása, a figyelem és érdeklődés ébren tartása, „lazítás”

– Összefoglaló, rendszerező fázisban:

cél: fogalmak, összefüggések, problémák összefoglaló áttekintése, fogalmak, összefüggések rögzítésének elősegítése

Természetesen a felsoroltakon kívül – céltól, témától, helytől és körülménytől függően – további variációk is kialakíthatók. Mivel a diasorozat maga nem egyetlen tantárgyhoz, illetve valamely témakörhöz kapcsolódik, így konkrét módszertani javaslatokra nincs lehetőség.

A diáképek feldolgozásának konkrét módszereit alapvetően befolyásolja, hogy:

- milyen iskolatípusban,
- milyen tantárgy keretében,
- az oktatás mely fázisában,
- milyen céllal

kerül alkalmazásra. Nyilvánvaló, ha egy-egy téma bevezetésekor a tanulók motiválása, érdeklődésük felkeltése a cél, akkor ehhez a kép és a kísérőszöveg együttesen elegendő. Ha viszont a témakör feldolgozásának, vagy összefoglalásának fázisában használjuk fel a képeket, a kísérőszöveg önmagában már nem elegendő, azt ki kell egészíteni. Kiegészítése történhet tanári magyarázattal, osztályfoglalkozás keretében beszélgetés, esetleg vita formájában, csoportmunkában stb. Az egyes képekhez kapcsolódhat iskolai vagy házi feladat. Arra azonban, hogy mikor, melyik módszer alkalmazása a célszerű, nem lehet receptet adni. Ezt a mindenkori körülmények alapos mérlegelése után magának a szaktanárnak kell eldöntenie. A módszertani útmutató további részében arra hívjuk fel a kollégák figyelmét, hogy az egyes képekkel kapcsolatban a kísérőszövegen kívül milyen fontosabb gondolatok kerüljenek megbeszélésre, megvitatásra. Ezeket a képenkénti kiegészítéseket főleg a gimnáziumokban és az egyéb szakközépiskolákban tanító nem-közgazdász végzettségű tanárok hasznosíthatják.

1. A kép bemutatásakor két dologra célszerű kitérni:

- a) Miért nőtt meg hazánkban az érdeklődés a közgazdasági problémák és gazdasági kérdések iránt?

– Utaljunk arra, hogy az utóbbi évtizedben a világban robbanásszerű változások mentek végbe, és ezek a változások igen jelentős mértékben érintették országunkat.

– Beszéljük meg a tanulókkal, hogy nemcsak a világgazdaságban következtek be változások, hanem gazdasági fejlődésünk belső feltételei is módosultak. Hosszú ideig, amíg kihasználatlan erőforrásokkal rendelkezünk, legfontosabb célunk a termelés növelése volt. Ezek az erőforrások azonban mára elfogytak. Ha valahol új munkaerőt akarunk alkalmazni, földterületet megművelni, építkezésbe pénzt befektetni, akkor azt valamilyen más céltől kell elvonni. Minden további lépésünk tehát gazdasági, hatékonysági mérlegelést igényel. Túl vagyunk azon az időszakon, amikor mindent el lehetett adni. Egy új fejlesztés az eladhatóság szempontjából is gondos vizsgálatot igényel. Döntéseinkben tehát a közgazdasági szempontok egyre nagyobb szerepet kapnak.

b/ Értessük meg a tanulókkal, hogy a közgazdasági ismeretek bizonyos köre ma már beletartozik az általános műveltségbe.

3. A kép bemutatása lehetőséget ad a közgazdaságtudományok áttekintésére, illetve bármelyik közgazdasági jellegű tárgy helyének bemutatására.

Beszéljük meg, hogy az ember gazdálkodó tevékenységét nem Robinsonként magányosan, hanem társadalomban végzi. A gazdasági folyamatok a munkamegosztásban, a termelésben és elosztásban különböző helyet elfoglaló osztályok, csoportok, rétegek között mennek végbe. A gazdasági folyamatokat ezek a termelési-társadalmi viszonyok alapvetően befolyásolják. Ezért a közgazdaságtudományok közül kiemelkedik a „politikai gazdaságtan”, amely a termelés és az elosztás legáltalánosabb törvényszerűségeit vizsgálja. Egyúttal megfogalmazza azonban a társadalmi méretekben való racionális gazdálkodás legáltalánosabb törvényszerűségeit is. Ezeket az elveket konkretizálják egyes részterületekre a közgazdaságtan szaktudományai, mint az ipargazdaságtan, agrárgazdaságtan, kereskedelmi gazdaságtan stb.

4. A szükségletekkel kapcsolatban célszerű a következőket tudatosítani:

– az ember az egyetlen élőlény, aki többet tud termelni, és többet is termel, mint ami a biológiai létfenntartásához szükséges. Míg tehát az állatvilágban a szükségletek állandóak, az emberi társadalomban változnak, hosszabb távon növekednek. Ennek az anyagi alapját a többletermék adja.

– a termelés és a fejlettség magasabb szintjén az ember szükségletei egyre inkább társadalmilag meghatározottak. Ennek legszembetűnőbb jelensége a divat. De valójában az olyan szűkebb értelemben vett biológiai szükségleteket is, mint az étkezés, lakás, ruházkodás stb. társadalmi szokások és hagyományok szabják meg. Az ember szükségletei tehát nem magyarázhatók meg társadalmi környezetétől külön.

– végül az ember az egyetlen lény, akinek anyagi és elemi érzelmi szükségletein kívül szellemi szükségletei is vannak, és ezek egyenrangúak az előbbiekkal.

5. A szükségletek fajtáival kapcsolatban célszerű tisztázni, hogy:

– minden társadalomban van a szükségleteknek egy elfogadott köre, amelyet a fejlettség adott szintjén már jogosnak, méltányosnak és elengedhetetlennek tartanak. Nevezhető ez alapellátásnak, vagy létminimumnak. Az európai országokban ez a közvetlen biológiai szükségletknél többet tartalmaz (mint a tisztességes ruha, egyszerűen berendezett lakás, alapfokú iskolázás és szellemi szükségletek ki-elégítése stb.)

- minden társadalomban megjelennek új szükségletek, amelyeket a társadalomnak még csak egy része tud kielégíteni. Ilyenek az új háztartási gépek, lakberendezési eszközök stb. Idővel ezek az alapellátás részévé válhatnak, miközben új szükségletek jelentkezhetnek,
- végül van olyan hivalkodó, presztizs szerű fogyasztás, amelynek kielégítését adott fejlettségi szinten a társadalom nem tartja kívánatosnak, rosszall, elítél.

6-7. A tanulók meglévő ismereteit mozgósítva elevenítsük fel, és pontosítsuk a képen ábrázolt fogalmakat.

8. A kísérőszöveg általában elegendő magyarázatot ad a felvetett problémára.

9. Beszélgetés keretében vezessük rá a tanulókat, hogy a termelés technológiája jelentős mértékben függ a különböző erőforrások egymáshoz viszonyított arányától. Ha pl. a munkaerő olcsó a gépekhez viszonyítva, akkor az üzemekben munkaigényes technológiákat alakítanak ki. Ha viszont a munkaerő drágul, ez rákényszerít a gépesítésre, automatizálásra. Ha az energia olcsó, a lakások szigetelésére, a gépkocsi fogyasztására kisebb gondot fordítanak, ha drágul, minden téren napirendre kerül az energiaraționalizálás.

10. A kép megtekintése lehetőséget ad arra, hogy rendszereztessek a tanulókkal a munkamegosztással kapcsolatos korábbi ismereteiket, megbeszéljük a munkamegosztás különböző típusainak (természletes, társadalmi, technikai, földrajzi, nemzetközi) lényegét, főbb jellemzőit.

11. A specializáció termelékenységét növelő hatása mellett, tárjuk fel a negatív hatásait is. Utaljunk rá, hogy a specializáció csúcspontján gyakran előfordul, hogy a munkás már csak egyetlen mozdulatot tesz, vagy egy gombot nyom, ami vajmi kevés lehetőséget ad a munkában az egyéniség érvényesítésére, önmegvalósításra. Beszélgeszünk arról is, hogy a gép melletti, monoton munkát egyenlőre és belátható időn belül a szocializmus sem nélkülözheti. Nem térhetünk vissza a kisiparhoz, és ugyanakkor még nem állunk a fejlettség és a technika azon fokán, hogy az egyhangú, nehéz tevékenységek teljes mértékben automatizálhatók lennének. A munkaerő egy részének képzettségi foka sem alkalmas ennél sokkal bonyolultabb munkára. Adott körülmények között legfeljebb az tehető, hogy olyan munkakörnyezetet és szélesebb társadalmi környezetet igyekszünk teremteni, amely oldja ezen munkafolyamatok elgépiesítő, elidegenítő hatásait.

12-13. A képek és a hozzájuk kapcsolódó kísérőszöveg együttesen bemutatja a pénz kialakulását és történeti fejlődését. Ennél mélyebb ismeretek nyújtása a konkrét szaktárgyak feladata.

14. A különböző közgazdasági szaktárgyakban – a kereskedelmi gazdaságtant kivéve – a kereslet elméleti és gyakorlati jelentőségénél kisebb súllyal szerepel. A kereslet lényegét legjobban a szükséglettel történő összehasonlítással érthetjük meg. A következőket tisztázzuk:

- a szükséglet szélesebb fogalom mint a kereslet. Kereslet csak az áruvá vált világgal szemben jelentkezik, a szellemi, érzelmi szükségletek tárgya általában nem áru;

- az áruvilágban pedig a fizetőképesség korlátozza a keresletet, a szükségletek köre természetszerűleg szélesebb. Sok mindent szeretnénk, de kereslet csak abból lesz, amire pénzünk is van, és az adott célra hajlandók vagyunk azt elkölteni.
15. A keresletre ható tényezők közül érdemes részletesebben foglalkozni a demográfiai tényezők, a divat és a jövedelem hatásával.
- a demográfiai tényezőkről szólva utaljunk arra, hogy nyilvánvalóan más az idős és a fiatal korosztályok keresletének, fogyasztásának összetétele, más összetételű terméket keresnek a városi és a falusi lakosok, mást az értelmiségi, szellemi és mást a munkás-paraszt rétegek. Az ún. háztartásstatisztikák adatai alapján ezek a különbségek jól nyomonkövethetők.
 - jelentős keresletet befolyásoló tényező a divat, különösen a ruházatkodás területén. De a műszaki fejlődés, új műszaki háztartási cikkek megjelenése is teremthet keresletet: pl. színes televíziók.
 - az egyik legjelentősebb tényező azonban a jövedelem és annak eloszlása. Az alacsony és magas keresetűek keresletének szerkezete ugyanis jelentősen eltér egymástól. Általános tapasztalat és törvényszerűség, hogy az alapvető élelmiszerek aránya a keresletben a jövedelmek növekedésével csökken, míg az iparcikkek és a szolgáltatások aránya növekszik. Ezért ugyanazon össz-jövedelemnél más egy társadalom keresletének összetétele, ha az erősen polarizáltan magas és alacsony jövedelműekre, szegényekre és gazdagokra oszlik, és más, ha a jövedelemeloszlás viszonylag kiegyenlített.
16. Az ár és a kereslet összefüggésének részletesebb kifejtésakor támaszkodjunk a tanulók mindennapi tapasztalataira, megfigyeléseire. Két dologra hívjuk fel a figyelmet:
- ha egy áru ára megváltozik, ez általában együtt jár kereslete megváltozásával is, mégpedig az esetek túlnyomó többségében fordított irányban. Tehát ha egy áru drágább lesz, úgy kevesebbet keresnek belőle, ha olcsóbb lesz, úgy megnő a vásárlási kedv, nagyobb mennyiséget vesznek, hiszen az adott jövedelemből most többre futja. Az egyes cikkek keresletének az árváltozásra való reagálása azonban különböző. Az alapvető létszükségleti cikkeknel az árváltozás hatása a keresletre csekély, azokat mindenképpen megveszik az emberek. Ilyen az alapvető élelmiszerek, a lakás, a városi közlekedés stb. ára. Más termékeknel az árra való reagálás nagyon érzékeny, ilyenek a kevésbé nélkülözhetetlen cikkek pl. a vendéglői étkezés, nemesfémek stb.
 - egy áru kereslete azonban nemcsak saját árától, hanem a vele összefüggő áruk árától is függ. Olyan esetben, ha két cikk helyettesítheti egymást pl. zsír és olaj, marhahús és sertéshús, autóbusz, vonat és egyéni közlekedés stb., akkor az egyik árának emelkedése a keresletet áttereli a helyettesítő termék felé, tehát annak a kereslete megnő. Ha a marhahús ára megnő, több sertéshúst fognak enni, ha a benzin ára megnő, többen utaznak vonaton és megfordítva.
17. A szükséglet – kereslet fogalom párhoz hasonlóan vessük össze a termelés – kínálat fogalom párt is. Az összehasonlítás során célszerű utalni a következőkre:
- nem az egész termelés válik áru kínálattá. A legfejlettebb gazdaságokban is a termelők termelésük egy részét maguk fogyasztják el, kevésbé fejlett gazdaságokban, különösen a mezőgazdaságban ez igen tekintélyes hányad lehet.
 - ami áruvá válik, ott is a termelés és a kínálat időben elválhat egymástól, a kettő között vannak az ún. készletek. Előfordulhat, hogy nincs termelés, kínálat mégis

van, mert a korábban felhalmozódott készleteket árusítják ki, de a készletek feltöltése esetén az ellenkezője is előfordul.

A kínálat forrása végső soron a termelés, de egy adott ország számára nemcsak a hazai termelés. A behozatal, az import is fontos forrása lehet a kínálatnak, és minél nagyobb a külkereskedelem szerepe egy országban, annál nagyobb arányban.

18. Az ár és a kereslet közötti összefüggést már megismerték a tanulók. Ez és a képen látottak felhasználásával mutassuk be az ár és a kínálat közötti összefüggést:
- ha az ár nő, akkor az adott áru termelése előállító számára jövedelmezőbbé válik. A nyereséget be tudják fektetni a termelésbe, a termelés nő, tehát a kínálat bővül. Hasonlóképpen az ár növekedése arra ösztönöz, hogy új termelők lépjenek a piacra, ami ugyancsak a kínálat bővülése irányába hat. Tehát ha az ár nő, akkor a kínálat is nő. Az ár csökkenése esetén az ellenkező irányú folyamat zajlik le,
 - egy termék kínálatának alakulását nemcsak saját ára, hanem a vele összefüggő termékek kínálata és ára is befolyásolja. Általában itt olyan összefüggésekről van szó, amikor egyfajta alaptermékéből többfajta termék készíthető. Ha nő a sertés-hús termelése, kínálat, akkor nő a sertészsír is, függetlenül attól, hogy szükség van-e rá, vagy sem. A villamosenergiával együttjár a hőtermelés, a birkahússal a gyapjú, stb., stb. Ez az összefüggés egyik esete. A másik amikor adott nyersanyagból többfajta továbbfeldolgozás lehetséges. A szilvából készíthető aszaltszilva, szilvalekvár, pálinka, eladható friss gyümölcsként, és a megtermelt mennyiség mindig az árviszonyoktól függően fogják egyik, vagy másik célra felhasználni.
19. A piaci mechanizmus működését a képen látható konkrét példa alapján beszéljük meg. A képről leolvasható, hogy a kalapból túl sok van a piacon, míg a sapkából túl kevés. A kalap adott mennyiségben adott áron eladhatatlanná válik, míg a sapka hiánycikk, felemelkedik az ára. Megváltozik tehát az árarány, a kalap és a sapka között. Sokan akik eddig sapkát akartak venni, mégis rátérnek a viszonylag olcsóbbá vált kalapra. Ugyanakkor a kalapkészítők egy része, akik munkája a csökkenő kalapár mellett egyre kevésbé kifizetődővé válik, áttér az áremelkedés miatt egyre jövedelmezőbbé váló sapkakészítésre. A kalap kereslete tehát nő, kínálata csökken az alacsonyabb ár mellett, a sapkáé megfordítva a magasabb ár mellett kereslete csökken, kínálata nő.
20. A kép kísérőszövegét célszerű kiegészíteni a piaci egyensúlyhiány néhány tipikus esetével:
- ilyen eset pl. ha a termelés igen hosszú átfutású. Hiába nő meg az ár, a kínálat gyorsan és rugalmasan nem tud alkalmazkodni hozzá. Tipikus esete ennek pl. a lakáspiac, ahol hiába nőnek az árak, a lakáshiány megoldása évtizedek feladata, az nem oldható meg egyik napról a másikra,
 - ilyen a mezőgazdasági termelés is egészében vizsgálva. A parasztság létalapja a mezőgazdasági termelés, ebből él, ezért ha alacsony az ár, nem tud felhagyni a termeléssel, ellenkezőleg igyekszik még többet termelni, hogy kieső bevételeit pótolja, tehát fordítva viselkedik, mint azt a piaci mechanizmus megkívánná. Ezért a mezőgazdaságban tartós feleslegek és tartós hiányok keletkezhetnek, amit a világ számos országa példáz,
 - végül, de nem utolsósorban egyensúlyhiányt okozhat egy olyan hatóságilag megállapított ár, amely nem veszi figyelembe kellőképpen sem a kereslet alakulását, sem a termelők érdekeltségét.

21. A képekkel kapcsolatban két kérdést célszerű felvetni.
Az egyik, hogy szocialista gazdaságokban lehetnek-e monopólhelyzetben vállalatok. Ha igen, mi az oka, és milyen következményei lehetnek?
A másik, vitassuk meg az utóbbi időben a gazdaságban kibontakozó verseny tapasztalatait!
22. A szocialista piaccal kapcsolatban két dologra utaljunk:
– a szocialista állam azért képes a piaci mechanizmus érvényesülését szabályozni, illetve korlátozni, mert a termelőeszközök túlnyomó többsége szocialista tulajdonban van,
– a szocializmus céljai bizonyos területeken a piaci eszközök kiiktatását vagy erős korlátozását teszik szükségessé. Társadalmilag káros és veszélyes lenne például az oktatást, az egészségügyet vagy a kultúrát tisztán piaci alapokra helyezni.
- 23–24–25. A képek és a kísérőszövegek együttesen jól kiegészítik a közgazdasági és kereskedelmi szakközépiskolákban tanított vállalatokkal kapcsolatos ismereteket. Ezekben az iskolákban a tanulók szakmai gyakorlatokon szerzett tapasztalatait is hasznosíthatjuk.
26. A karikatúra „élet” tompíthatjuk azzal, hogy tudatosítjuk a tanulóknál: az egyén érdeke akkor és úgy teljesülhet, ha a vállalati érdeket szolgálja. A vállalati érdek teljesülésének feltétele pedig a népgazdasági (társadalmi) érdek érvényre juttatása.
27. A vállalati jövedelemszabályozás mechanizmusát a tanulók a különböző szaktárgyak keretében részletesen megtanulják. A kép célja elsősorban érzelmi hatás kiváltása, és a fogalmak rögzítésének elősegítése.
28. A különböző tantárgyakban kevés szó esik a dolgozó emberről úgy, mint a gazdálkodás résztvevőjéről.
Janus-arcúsághoz fűzzük hozzá a következőket:
A lakosság egésze szintjén, tehát akár mint termelőnek, akár mint fogyasztónak az érdekeltsége azonos. A munkamegosztás bonyolult rendszerében azonban az egyén számára ez az összefüggés nem közvetlen.
29. A képpel kapcsolatban két dologra hívjuk fel a figyelmet:
– Ne engedjük, hogy az esetleges vita a borraival és a hálapénz körül megragadjon. Azonban ki sem térhetünk előle, mert valós társadalmi probléma.
– Vegyük sorra azokat az okokat, amelyek nehezítik a munka szerinti elosztás elvének a gyakorlatban való érvényesítését.
– A munkák összevetése viszonylag könnyebb, ha két munkás ugyanazon üzemben ugyanazt a mennyiségileg összemérhető munkát végzi (lapátol, csavart készít stb.). Ilyenkor teljesen jogos és biztosítandó az egyenlő munkáért egyenlő bért elve,
– ennél sokkal bonyolultabb a közvetlenül össze nem mérhető munkák közötti bérarányok megállapítása. Ez már két szakma között is nehéz, hát még pl. a fizikai és a szellemi munka között. Egzakt aránymegállapítás itt lehetetlen. Mérlegelni kell a felelősséget, a munkakörülményeket, a képzettség megszerzésére fordított időt és erőfeszítést, stb. Végsősoron azonban itt nyilvánvalóan bizonyos társadalmi hagyományok, de jelentős arányban az egyes szakmákban mutatkozó hiány, vagy felesleg is közrejátszik,

- ugyancsak nehéz kérdés annak eldöntése, hogy két ugyanazon munkát végző, de más, különböző nyereségű, eredményességű vállalatnál dolgozó jövedelme hogyan differenciálódjon. A vezetőknél teljesen egyértelmű, hogy ezt a különbséget érvényesíteni kell. Egy munkás esetében, akinek a közvetlen ráhatása a vállalat nyereségére csekély, ez már vitathatóbb. Bizonyos különbséget a nyereség függvényében itt is érvényesíteni kell, mert egyrészt bizonyos ráhatás létezik, másrészt ez a jövedelemkülönbség a vállalatok közötti célszerű irányú munkaerőmozgást ösztönözheti,
- végül a munka szerinti elosztás érvényesítésének feltétele egy hatékony szociális ellátási rendszer. Ha ugyanis családi pótlék, táppénz, stb. nem volna, az emberi humánus is azt diktálná, hogy a nagycsaládos, vagy beteg dolgozók munkájukért több bért kapjanak, ami viszont a hatékonyságnak mondana ellent. A jövedelmek egy részét tehát mindenképpen társadalmi juttatásként kell adni, már csak azért is, hogy a munka szerinti elosztás a másik résznél valóban érvényesülhessen.

30. Házi feladatként készítettünk el a tanulókkal családjuk egy havi költségvetését.

A család, mint gazdálkodó egységgel kapcsolatban térjünk ki a következőkre:

- ma Magyarországon a családok jövedelmi helyzetét a családon belüli keresők és eltartottak aránya határozza meg. A bérek különbségei sokkal kisebbek annál, hogy a gyermekek, eltartottak számában levő különbségeket ellensúlyozni tudnák. A nagycsaládosok tehát bármely társadalmi réteghez tartozzanak is, a nehéz anyagi helyzetűek közé sorolhatók. Ezt kis részben ellensúlyozza a több gyermekből adódó megtakarítás (több gyermek által viselhető ruhák stb.), de semlegesíteni nem tudja,
- minél nagyobb egy család jövedelme, annál nagyobb az alapvető szükségletet meghaladó ún. diszponibilis rész, annál nagyobb a megtakarítható, felhalmozható hányad is. Következésképpen a családi jövedelem, nemcsak a család életmódját, hanem a fiatal, induló nemzedékek esélyeit is – a szülői támogatás, juttatás révén – ma jelentős mértékben meghatározza.

31. A témát célszerű az alábbi történeti áttekintéssel kiegészíteni.

Az állam szerepe a gazdálkodásban az utóbbi 50–100 évben nőtt meg világszerte. A múlt század liberális közgazdászai az államnak még csak az „éjjeliőr” szerepet szánták, aki vigyáz a lakók nyugalmára és csak akkor avatkozik be, ha valahol baj van. Az elmúlt 50 évben azonban a tőkés világban is – nem utolsósorban a szocialista kihívás hatására – az állam gazdasági szerepe megnőtt:

- a termelőerők túl nagyra nőttek, hogy az anarchikus fejlődést a társadalom el tudná viselni. Az államnak tehát a konjunktúra szabályozásába be kell avatkoznia. A hallatlan kiszélesedett nemzetközi munkamegosztásban és versenyben is a magánvállalatok csak állami támogatással és háttérrel tudnak sikeresen résztvenni,
- a magánberuházások energiát, utakat, hírközlést, szakképzést stb. igényelnek, ami a magántőke számára túl hosszú megtérülési, nem elég profitábilis terület.

Ezt is a tőkés állam vállalja magára,

- végül a tőkés állam is rákényszerült szélesebb körű jóléti és szociális intézkedésekre és ezért a nemzeti jövedelem nagyobb fokú centralizációjára ennek megvalósítása érdekében.

A szocialista állam esetében is természetesen mindezek a funkciók érvényesek, de azok az állam egy szélesebbkörű gazdaságpolitikájának részeként, elemeként jelennek meg, és ezért jellegük is megváltozik.

32. Beszéljük meg a tanulókkal, hogy ahhoz, hogy a terv terv legyen, megfelelő eszközöket kell biztosítani megvalósításához. Ezek kétfélek lehetnek:
- a gazdálkodó egységekre szétbontani és utasításba adni a kitűzött célokat (ez az ún. tervutasítás-rendszer, amelyet gazdaságunkban 1968-ig alkalmaztunk),
 - a gazdasági fejlődés feltételeit, az árakat, adókat, beruházási lehetőségeket úgy kialakítani, hogy a vállalatok érdekeltsége és önálló döntései a terv megvalósítása irányába hassanak (alapvetően ezt alkalmazzuk 1968 óta).

Első látásra az előbbi módszer tűnik eredményesebbnek. Mégis egy olyan gazdaságban, amely termékeinek közel felét külföldre adja el (akik számára tervutasítást adni nem lehet) és ahol a lakosság igényeit, keresletét sem lehet központilag előírni, és még sok más ok miatt a második út bizonyul eredményesebbnek, noha a döntések meghatározott körében – főleg a nagy állami beruházásoknál és bizonyos importált nyersanyagok felhasználásánál – terveink szűk körben az utasítás elemeit is tartalmazzák.

A tervezés ma egész gazdasági tevékenységünket átfogja. Tervek készülnek a nép-gazdaság egészére, amelyeket a Minisztertanács és az Országgyűlés hagy jóvá, terveket készítenek a megyei és a helyi tanácsok és a vállalatok is, amelyeket saját jogkörükben fogadnak el. A tervek különböző időtávra készülnek. Vannak éves, vagy operatív tervek, középtávú vagy ötéves tervek, és végül hosszú távú, 15–20 éves tervek. A különböző időtávú tervek funkciója bizonyos mértékig eltérő, de tartalmukban egymást kiegészítik, egységes rendszert alkotnak.

33. A közgazdasági szabályozókkal a közgazdasági és a kereskedelmi szakközépiskolák több tárgyában is találkozhatnak a tanulók. Ezért a kép funkciója alapvetően a figyelemkeltés és motiválás.
34. Beszéljük meg a legfontosabb minisztériumok és főhatóságok főbb feladatait!
- az Országos Tervhivatal irányítja és fogja össze a tervek és a tervekhez kapcsolódó szabályozás rendszerének kidolgozását,
 - a Pénzügyminisztérium dolgozza ki a költségvetést, felügyel a vállalatok adózása, de ezen keresztül egész gazdálkodása felett, biztosítja a költségvetésből nyújtott esetleges támogatásokat, ellenőrzi azok hatékony felhasználását,
 - a felügyeletet gyakorló minisztérium (Ipari, Mezőgazdasági- és Élelmiszerügyi, Építési és Városfejlesztési, Közlekedés- és Postaügyi, Belkereskedelmi, Külkereskedelmi Minisztérium) figyelemmel kíséri a vállalat vezetésének szakmai munkáját, kidolgozza a kormányzat adott ágazatra, részterületre vonatkozó politikáját,
 - az Országos Anyag és Árhivatal kialakítja a hatósági árakat, ellenőrzi a vállalatok ármunkáját,
 - az Állami Bér és Munkaügyi Hivatal dolgozza ki a bérrendszert, a bér- és kereset-szabályozás rendszerét, a létszámgazdálkodás szabályozását,
 - a Magyar Nemzeti Bank kezeli a vállalatok folyószámláit, elbírálja hitelkérelmeiket, és ellenőrzi azok visszafizetését.
35. Minden évben közzéteszik az állami költségvetés főbb adatait (Magyar Közlöny, Pénzügyi Közlöny). A nagyságrendek és az arányok érzékeltetése céljából érdemes a képhez kapcsolódóan feldolgozni.
36. A kísérőszöveg nem igényel kiegészítést.

37. A képi ábra segítségével beszéljük meg a társadalmi termék mutatójának fő problémáját. Vegyük például, hogy a mezőgazdasági üzem a megtermelt búzáját eladja a Gabonafelvásárló és Feldolgozó Vállalatnak. Ott a malomban liszté őrlik, de az általuk eladott liszt ára, tehát termelési értékük nyilvánvalóan tartalmazza a búza árát is. A lisztet eladják a sütőiparnak, amely kenyeret süt belőle, de a kenyér ára ismételt tartalmazza a liszt és azon belül a búza árát. Ha tehát összeadjuk a mezőgazdasági üzem, a malom és a pékség termelési értékét, akkor az a búza árát háromszor, a liszt árát kétszer fogja tartalmazni. Azt mondjuk erre, hogy a társadalmi termék értékében halmozódás van.

E probléma elkerülése érdekében szélesebb körben alkalmazzuk azt a mutatót, amelynél minden gazdálkodó egység, vállalat termelését úgy vesszük számba, hogy előzetesen abból levonjuk a felhasznált anyagok és az elhasználandó állóeszközök, termelőberendezések értékét. Ez a mutató mentes a halmozódástól, és csak az adott évben az országban létrehozott új értéket tartalmazza. Ezt a mutatót nevezzük nemzeti jövedelemnek.

- 38–39. A kép és a kísérőszöveg együttesen elegendő magyarázatot ad a témával kapcsolatban.

40. A nagyságrendek és az arányok érzékeltetése céljából mutassuk be a népgazdasági ágakat!

A magyar népgazdaság legfontosabb ágazata ma az ipar. Ez teszi ki a társadalmi termék kb. 60 %-át, a nemzeti jövedelem 45 %-át, itt dolgozik az összes foglalkoztatottak kb. 1/3-a. Az ipar az elmúlt harminc évben vált a népgazdaság vezető ágazatává.

Az építőipar adja a társadalmi termék kb. 10, a nemzeti jövedelem 12 %-át, a foglalkoztatottakból kb. 8 %-kal részesedik.

A mezőgazdaság és erdőgazdaság a társadalmi termék termelésében 15 %-kal, a nemzeti jövedelemben 18 %-kal, a népgazdaság létszámában kb. 20 %-kal részesedik.

A közlekedés és hírközlést, a kereskedelmet, a vízgazdálkodást összefoglaló néven anyagi szolgáltatásoknak nevezzük, és tevékenységük hozzájárul a társadalmi termékhez, nemzeti jövedelemhez. A társadalmi termékhez való hozzájárulásuk 14 %, a nemzeti jövedelemhez 25 %, a népgazdasági létszámából arányuk kb. 19 %.

Végül az ún. nem anyagi szolgáltatások a személyi és gazdasági szolgáltatás (fodrászat, kozmetika, fényképészet, takarítás, bankok, biztosítók, ingatlankezelés, köztisztaság, városi kertészet, kéményseprés stb.), az egészségügyi, kulturális és szociális szolgáltatások (társadalombiztosítás, kórházak, rendelők, szociális otthonok, üdülők, szanatóriumok, bölcsődék, óvodák, iskolák, könyvtárak, múzeumok, színházak, könyv- és lapkiadás, filmgyártás, mozik, cirkusz, sport) és az ún. közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatások (tudományos kutatás, államigazgatás, honvédség, rendőrség, bíróság, ügyészség, tűzoltóság stb.) a társadalmi termékhez és nemzeti jövedelemhez nem járulnak hozzá, de az ún. nettó nemzeti termelésben 14 %-kal, és a népgazdaság létszámában 19 %-kal részesednek.

41. A kép és a kísérőszöveg alapvető célja a fogalmak rögzítésének elősegítése.
42. A szélsőséges képi ábrázolás segítségével tudatosíthatjuk a tanulóknak, hogy a fogyasztás-felhalmozás arányát nem lehet leegyszerűsíteni, mechanikusan értelmezni. Mechanikusan vizsgálva minél nagyobb a felhalmozás, a beruházások aránya, annál több termelőberendezésünk lesz holnap, annál gyorsabb a gazdasági növekedés, annál gyorsabban nő a jólét.

Nagyjából ezek a megfontolások – párosulva a külső fenyegetettséggel és a szovjet példa mechanikus utánzásával – vezettek az ötvenes évek elején a beruházások, a felhalmozás arányának igen nagy arányú növekedéséhez.

Csakhogy a fogyasztás, életszínvonal túlzott és aránytalan megszorítása a jövő érdekében nem követhető módszer. Emellett a beruházások hirtelen megnövelése azzal a veszéllyel is jár, hogy nem vagyunk felkészülve azok hatékony megvalósítására, a beruházások szétforgácsolódnak, időben elhúzódnak és a várt jövőbeli kedvező hatás is elmarad.

Az ellenkező végtel azonban éppilyen káros lehet. A felhalmozás, a beruházások túlzott mérséklése a fogyasztás érdekében azzal járhat, hogy nem korszerűsítjük termelő berendezéseinket, elmaradunk a világ műszaki fejlődésétől és ebből következően lemaradunk a világpiacon folyó éles versenyben is.

43. Mutassuk be részletesebben a lakossági és a közösségi fogyasztás főbb jellemzőit:
- a lakosság fogyasztásának kb. 3/4 részét árúként a piacon, boltokban megvásárolja. Vitatkozni lehetne persze azon, hogy ha valaki megvásárol egy hűtőszekrényt, autót, vagy bútort, akkor azt a vásárlás időpontjában „fogyasztja-e el”, vagy a használat során folyamatosan, az egyszerűség kedvéért azonban az egészet a vásárlás időpontjában tekintjük fogyasztásnak,
 - a lakosság fogyasztásának egy részét saját termelésből állítja elő. Itt főleg a házikertben termesztett zöldségről, gyümölcsről, az otthon nevelt baromfiról, sertésről van szó. Ennek hányada a lakosság fogyasztásának 8–10 %-a,
 - a lakosság fogyasztásának harmadik része az ún. természetbeni juttatások. Ezek részben termékek (egyenruha, munkaruha, juttatás, ingyenes étkeztetés) de döntő hányadát az oktatási és egészségügyi intézmények szolgáltatásainak ingyenes igénybevétele képezi. Ennek hányada a lakosság fogyasztásában kb. 14–15 %.
- A lakosság fogyasztásának összetételét tekintve: 3/4 részét termékek, 1/4 részét pedig szolgáltatások teszik ki. Amíg azonban a termékek 97 %-át a lakosság vásárolja, vagy maga termeli, addig a szolgáltatásoknak csupán 50 %-át vásárolja, a többit ingyenes juttatásként kapja.
- A teljes fogyasztás 15 %-a az ún. közösségi fogyasztás. Ez a termékeknek, szolgáltatásoknak az a része, ami nem közvetlenül az egyént, hanem a társadalmat, mint egészet szolgálja. E körbe tartozik a közutak fenntartása, a belvíz- és árvízvédelem, közvilágítás, köztisztaság, de e körbe tartozik a hadsereg, rendőrség, igazságszolgáltatás, közigazgatás is. A közösségi fogyasztás szinte kizárólag szolgáltatásokból, zömében nem anyagi szolgáltatásokból áll.
44. Rendszerezzük és egészítsük ki a képen látott lakossági jövedelmeket!
- A lakosság többféle módon jut jövedelemhez:
- a lakosság elsődleges jövedelme a munkajövedelem. Ez teszi ki jövedelmeinek kb. 2/3 részét. A munkajövedelmek is többfélék. Egyrészt munkabérek, prémiumok, nyereségrészesedés, stb. amit az állam fizet a dolgozóknak, munkadíjként. Másrészt a termelőszövetkezeti tagok, kisgazdaságok tulajdonosainak saját termelésű fogyasztása és termékeladásai. Végül a lakosság egyéb munkatevékenységéből származó bevétele, amik magában foglalják a fodrász és a felszolgáló borralalóját éppúgy, mint a kisiparos munkadíját, vagy a különmunkákkal, fuszissal stb. elért jövedelmeket,
 - a lakosság jövedelmének 18–19 %-át az ún. pénzbeni társadalmi juttatások teszik ki. Ennek legnagyobb hányada a kifizetett nyugdíjak, de fontos elemei a táppénz, a családi pótlék, a gyermekgondozási segély, az ösztöndíjak, a lakásépítési támo-

gatás stb. Az utóbbi években a lakosság jövedelmének ez volt a legdinamikusabban növekvő eleme, elsősorban a nyugdíjasok számának és az átlagos nyugdíjösszegeknek a gyors növekedése révén,

- a lakosság jövedelmének további 13-14 %-át a természetbeni juttatások értéke képezi. Ezt más néven meghatározott rendeltetésű jövedelmeknek is nevezzük, mivel a lakosság nem készpénzt kap, hanem az adott szolgáltatás igénybevétele esetén ingyen, természetben jut hozzá, de ha nem veszi igénybe, az ellenértéket nem kapja kézhez. Más szóval: az egyetemi, főiskolai oktatás ingyenessége csak annak jut, aki egyetemre, főiskolára jár, aki nem jut be, nem kap valamiféle „megváltást” ezért, ha valaki az üzemi étkezést igénybe veszi, kap hozzá támogatást, de ha nem, ezt a támogatást nem fizetik ki készpénzben neki stb.,
- Végül a lakosság jövedelmeiben 1-2 %-ot képviselnek olyan egyéb jövedelmek, mint totó, lottó, löverseny nyeremények, kamatok, biztosítási kártérítés, tehát ami se nem munkajövedelem, sem társadalmi juttatás.

45. A kép segítségével vegyük sorra, és bontsuk ki részletesebben az életszínvonal elemeit!

- bár az életszínvonal legfontosabb eleme a lakosság jövedelme és fogyasztása, az életszínvonalat jellemző vonások köre semmiképpen sem korlátozódik erre,
- az életszínvonal fontos eleme az árukínálat és az áruválaszték. Hiába magas a jövedelem, ha nem lehet érte árut, vagy megfelelő árut kapni, hiába magas a fogyasztás, ha annak szerkezete, a fogyasztott áruk minősége a kínálat hiányosságai miatt nem jó, alacsony,
- az életszínvonalnak fontos elemei az életkörülmények. Mindenekelőtt a lakáshelyzet, az egészségügyi és oktatási ellátás, a közlekedési körülmények, kulturális lehetőségek. Ezeknek a tényezőknek a lehetősége a fejlődéssel egyre nő. Hiába magas a jövedelem, ha a lakások szűkösek, és komfort nélküliek, a közlekedés zsúfolt, a kórházak kórtermei zsúfoltak, gyakori az áram- és vízhiány, az iskolában többműszakos az oktatás, az utcák piszkosak, parkok, játszótérek, kulturált szórakozóhelyek nincsenek. Az utóbbi időben ezért életszínvonalunk fejlődésében ezek a tényezők kaptak elsőbbséget,
- az életszínvonal elemei a munkakörülmények, a munkaidő hossza, a szabadság hossza, a munkahelyi légkör, a munkában talált öröm is,
- végül az életszínvonal része a létbiztonság is, az hogy ne fenyegetsen a munkanélküliség, a kilakoltatás réme, hogy öregség, betegség, megrokkulás esetén az emberek biztos juttatásban részesüljenek, hogy az utcákon rend és közbiztonság legyen.

Az életszínvonal különböző elemei összetartoznak, kiegészítik egymást, ha nincs meg az összhang, az rontja a többi tényező hatását is. Ha valakinek nincs lakása, és nincs reális kilátása sem arra, többletjövedelmét nyilvánvalóan nem lakberendezésre, háztartási gépekre fogja költeni, mert a bútort nincs is hová tegye, hanem marad a táplálkozás, élvezeti cikkek, ruházkodás. Ez pedig a fogyasztás struktúráját kedvezőtlenül irányba befolyásolhatja.

46. A képen látottakat és a kísérőszöveget egészítsük ki még a következőkkel!

Az áreltérítések csak szűk körben indokoltak, túl széles körben inkább ártanak, mint használnak. Az árak eltérítése a tényleges ráfordításoktól, egyrészt zavarhatja a gazdasági tisztánlátást és érdekeltséget, dezorientálhatja a termelőket és fogyasztókat, hiánycikket hoz létre. Másrészt nem biztos, hogy céljának is megfelel, tehát valóban a rászorulókat támogatja. (Gondoljunk arra, hogy pl. a magasjövedelműek

mégiscsak több húst esznek, tehát több támogatást kapnak, a színházakat, operaelőadásokat, hangversenyeket bármennyire támogatják is, inkább az értelmiségi és vezető rétegek látogatják, akik sok vonatkozásban a magasabb jövedelműekkel esnek egybe.)

47. A kép és a kísérőszöveg együtt elegendő a fogalom kialakításához, megértéséhez.
- 48–49–50–51–52. A kép és a kísérőszöveg együttesen a téma és fogalom bevezetését, exponálását szolgálja.

53. Beszéljük meg részletesebben az extenzív és az intenzív szakasz fő jellemzőit!

Ha egy gazdaság az iparosodás küszöbén áll, bizonyos erőforrásokból még jelentős tartalékai vannak.

Egy olyan országban, ahol a lakosság zöme a mezőgazdaságban dolgozik, a mezőgazdaság gépesítése révén tömegesen lehet felszabadítani munkaerőt. Mezőgazdasági országokban a nemzeti jövedelem felhalmozási hányada alacsony, annak növelése – persze nem konfliktusok nélkül – lehetséges és szükséges is. A fejletlen ipar a rendelkezésre álló energiaforrásoknak, ásványkincseknek valószínűleg csak töredékét használja ki. Megindulhat tehát egy olyan fejlődés, amelynek során a munkaerő tömegesen áramlik át a mezőgazdaságból az iparba, a felhalmozás, a beruházások hányada gyorsan emelkedik, a természeti kincsek kiaknázása és felhasználása gyors ütemben bővül. Ezt a fejlődési szakaszt nevezik az extenzív fejlődés szakaszának.

Előbb-utóbb azonban a gazdaság eljut egy olyan fejlődési fokra, amikor az anyagi termelés, az ipar létszáma már nem bővíthető, sőt a szolgáltatások növekvő létszámigénye miatt még csökken is. A felhalmozási hányad további növelésére már nincs mód, vagy ha van is, már nem ésszerű, mert az életszínvonal növekedését érzékenyen érintené. Végül a természeti erőforrásokból újabb feltárható készletek már nincsenek, vagy ha vannak is, a távolság, a geológiai adottságok stb. miatt csak sokkal költségesebben aknázhatók ki.

Ez esetben a további fejlődés egyetlen útja, ha:

- változatlan, vagy csökkenő létszám mellett a termelés szinte kizárólag az egy munkásra jutó termelés, a termelékenység növekedése révén emelkedik,
- a termelést nem új gyárak, üzemek létesítésével, hanem a meglévők korszerűsítésével bővítik, és ezáltal a beruházási hányad nem nő tovább,
- az adott nyersanyag-alapmenyiségből egyre magasabban feldolgozott, értékesebb terméket állítanak elő.

Az átállás persze rendkívül nehéz és bonyolult. Ezt nevezzük a fejlődés intenzív szakaszának. A hetvenes évek közepén e szakasz küszöbére jutott a magyar népgazdaság és ma az átállás bonyolult feladatával kell megküzdenie.

54. A nyitottság viszonylag újkeletű jelzője a magyar gazdaságnak. Érdemes ezért részletesebben megismerni.

Magyarország kisméretű és természeti kincsekkel közepesen, vagy inkább – a termőföld kivételével – szerényebben ellátott ország. Ennek kettős következménye van:

- egyrészt a termelésünkhöz szükséges energiaforrásokkal, nyers és alapanyagokkal csak részben rendelkezünk, annak jelentős hányadát külföldről kell behoznunk,
- másrészt ma már a termékek egy jelentős hányadának termelése csak akkor gazdaságos, ha igen nagy sorozatnagyságban, nagyüzemi módszerekkel állítják elő,

mert akkor az egységnyi termékre jutó költségek csökkennek. Ez a gazdaságos szorzatnagyság azonban nem egyszer országunk teljes szükségletét meghaladja, tehát mérlegelnünk kell, vagy termelünk valamit, de akkor annak jelentős hányadát exportálni kell a gazdaságosság érdekében, vagy pedig egészében lemondunk termeléséről és külföldről szerezzük be.

E tényezők következtében gazdaságunk nyitott gazdaság, ami azt jelenti, hogy az itthon felhasznált termékek jelentős hányada külföldről származik, és az itthon termelt termékek jelentős hányada külföldre kerül. Kivitelünk értéke ma már nemzeti jövedelmünk 50 %-ával azonos nagyságrendű.

Ennek a nyitottságnak veszélyei és előnyei egyaránt vannak:

- a veszély a külpiacok változásától való függőségben, esetleges sebezhetőségben van. Egyrészt a külpiaci árváltozások nagymértékben éreztetik hatásukat az országon belül is, ahogyan mondani szokták „begyűrűznek”. Másrészt, mivel az alapanyagok, félkésztermékek, alkatrészek jelentős hányada külföldről származik, ha az import akadályokba ütközik, jelentős termelési folyamatok egésze leállhat, de ha a külföldi értékesítésnek vannak akadályai, az is érzékenyen érinti a hazai termelést,
- az előnyök azonban valószínűleg túltesznek a veszélyen. Az előnyök egyrészt a gazdaságos nagyüzemi termelés kialakításának lehetőségében vannak, másrészt abban, hogy a külföldi fejlett technika beáramolhat az országba, nem kell mindent magunknak kitalálnunk, továbbá abban, hogy a külföldi eladás magas minőségi, korszerűségi követelményei jótékony hatással vannak a belföldön eladott termékek színvonalára is.

55. A téma kapcsán tudatosítsuk a tanulóknak, hogy az egyensúly nem a pontos szám-szerű egyezőséget jelenti. Abból semmi baj nem származik, ha a költségvetés valamivel többet költ bevételeinél, ha ezzel szemben máshol, pl. a lakosságnál, megtakarítások jelentkeznek. Az egyensúlynak ezt figyelembe véve kell fennállni. Vagy a behozatal lehet valamivel több a kivitelnél, ha az országnak egyéb ún. „láthatatlan” bevételei is vannak (pl. idegenforgalomból, tranzitszállításokból). A nemzetközi elszámolási mérlegben lehet némi deficit, ha úgy véljük, hogy hatékony és exportot hozó beruházások céljára (pl. szállodák) célszerű külföldi hitelt felvenni. Máskor az egyensúlyt csak a jelentős külkereskedelmi többlet, aktívum biztosítja, ha olyan periódusban vagyunk – mint manapság – amikor korábban felvett hiteleink törlesztő részleteit és kamatait kell visszafizetnünk.

56. Hívjuk fel a figyelmet, hogy a szelektív fejlesztés új jelenség gazdaságunkban, és nem könnyen megoldható. Minden vállalatigazgató hozzászokott, abban érdekelt, hogy vállalata bővídjön, és létszámáról, beruházásairól érthetően nem szívesen mond le, még akkor sem, ha ez az átcsoportosítás a népgazdaság érdekeit szolgálná. A dolgozók átcsoportosítása egyik munkahelyről, egyik vállalattól a másikhoz, átképzést, új szakma, munkakör megtanulását jelenti, amire idős korban nehezebben vállalkoznak, és amíg a megfelelő gyakorlatot meg nem szerzik, még jövedelemkiesést is jelenthet. Ma még nehezen megoldható, hogy egyik vállalat jövedelmét nem saját vállalatánál, hanem egy másik – jobb kilátásokkal rendelkezőnél – fektesse be, hiszen a vezetők és a dolgozók csak a saját vállalat nyereségéből részesednek. Mind-ezen nehézségek ellenére világos, hogy a gazdasági szerkezet változása csak így, az egyik növekedése, a másik csökkenése, azaz az ún. szelektív fejlesztés útján mehet végbe.

57. A kép és a kísérőszöveg együttesen elegendő a figyelemkeltésre és a téma bevezetésére.

58. Érdemes néhány adattal kiegészíteni a kísérőszöveget!

A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején a legkevesbé fejlett országok egy főre jutó nemzeti terméke 100 dollár körül, a legfejlettebbeké 10.000 dollár körül volt, a fejlettség két pólusán tehát 100-szoros különbségek voltak.

A világgazdaság országait általában két, ill. három fő csoportra osztjuk:

- a fejlett országok csoportja, amelyeknek népessége a világ népességének 25 %-a, termelése viszont a világtermelés 81 %-a,
- a fejlődő, vagy kevésbé fejlett országok, ahol a világnépesség 75 %-a él és termelésük csak a világtermelés 19 %-a.

Érdemes kiemelni ezenkívül a szocialista országok csoportját, amelyek elsősorban termelési módjukban különböznek a többiekétől és viszonylag fejlettebb országok (Szovjetunió és kelet-európai országok) és kevésbé fejlettek (Kína, Korea, Vietnam, Laosz, Kambodzsa, Mongólia) egyaránt van köztük. Ma a világ népességének 34 %-a él itt, és a világtermelés 22 %-át adják.

59–60–61. A kép és a kísérőszöveg együtt elegendő a téma bevezetésére.

62. Világosítsuk meg egy-egy konkrét példával a valutaárfolyamok alakulásának fontosságát! Nézzük meg, mi történik akkor, ha egy ország saját valutája értékét túl magasra értékeli.

(Pl. 1 \$ = 10,- Ft). Valószínűleg megnő az import, hiszen az importőrök már 10,- Ft-ért hozzájutnak egy \$ értékű áruhoz, az export esélyei viszont romlanak, hiszen az exportőr 1 \$ külföldi árbevételért csak 10,- Ft ellenértéket kap, és ez az exportot gazdaságtalanná teszi. A kereskedelmi mérleg ez esetben tehát nagy valószínűséggel romlik.

Ha viszont az ország valutáját túl alacsonyra értékeli (pl. 1 \$ = 60,- Ft), akkor az import nagyon drágává válik, hiszen minden 1 \$ értékű áruért 60,- Ft-ot kell fizetni, az export viszont gazdaságossá válik, hiszen 1 \$ értékű valutaárbevételért az exportőr itthon 60,- Ft-ot kap. A leértékelés tehát nagy valószínűséggel javítja, aktívává teszi a külkereskedelmi mérleget, de nem veszélyek nélkül. A túlzottan leértékelt valuta egyrészt túl jövedelmezővé teszi az exportot és nem kényszerít erőfeszítésekre a költségcsökkentés terén, másrészt a drága importárak előbb-utóbb „begyűrűznek” a belföldi árakba és gyors árnövekedést, inflációt válthatnak ki.

63. Foglaljuk össze a nemzetközi gazdasági integráció általános vonásait!

- az egyes országok közötti külkereskedelem egyre kevésbé pótlólagos, kiegészítő jellegű áruforgalom. Maguk a termelési folyamatok kapcsolódnak össze, az országok bizonyos speciális termékekre szakosodnak, és más termékek termeléséről lemondanak, ezért a partnerektől szerzik be. Egyik ország termelése így egyszerűen nem létezhet a másik nélkül,

- az integrációkban általában megteremtik az áruk, a munkaerő és a tőke szabad forgalmát. Az áruk szabad forgalma a vámok és kereskedelmi korlátozások eltörlését jelenti. A munkaerő szabad mozgása azt jelenti, hogy az integráció minden országának állampolgára szabadon vállalhat munkát bármely más tagországban.

A tőke szabad áramlása pedig azt feltételezi, hogy bármely ország vállalata szabadon fektetheti be tőkét, létesíthet üzemeket, vállalatokat bármely más tagországban és a nyereséget, tőkét bármikor korlátozás nélkül ki is vonhatja onnan,

– végül a nemzetközi gazdasági integráció feltételezi a résztvevő államok gazdaságpolitikájának összehangolását, koordinálását, az adózás, a szabályozás egységesítését is.

A tőkés nemzetközi gazdasági integráció legismertebb példája az Európai Gazdasági Közösség (ismert nevén Közös Piac), amely ma 10 államot tömörít. Ez az integráció jutott a fenti jellemzők tekintetében a hetvenes évek közepéig legmesszebbre, az azóta bekövetkezett gazdasági válság azonban az EGK együttműködési szervezetében is súlyos ellentéteket, széttagolódást okozott.

64. Foglaljuk össze a szocialista integráció fő jellemzőit!

A KGST együttműködés alapvető formája a népgazdasági tervek koordinációja. A tagországok egyeztetik népgazdaságfejlesztési terveik fő irányait, öt évre előre megállapodnak a kölcsönös szállításokban, termelési együttműködésben. Ez a tervek koordináció biztonságos alapot teremt valamennyi népgazdaság fejlesztése számára. Ennek keretében szakosítási egyezményeket kötnek, melyik ország milyen termékek, részegységek termelésére specializálódik. Új és egyre bővülő formája az együttműködésnek a közös programok, beruházások megvalósítása. Így pl. a tagországok a Szovjetunióban közösen építettek gáz- és olajvezeték, foszfátbányát, atomerőművet, nagyfeszültségű vezeték, amely valamennyi tagország ellátását szolgálja. Együttműködnek Kuba és Mongólia természeti kincseinek kiaknázásában, a gyengébben fejlett országok támogatásában.

A tagországok egymással transzferábilis rubelben kereskednek. Vámok egymás között nincsenek, ugyanakkor kétségtelen, hogy a KGST országoknak a többoldalú elszámolásoknak, a nemzetközi pénzügyi eszközöknek, a Közös Piacéhoz hasonló rendszerét létrehozni mindeddig nem sikerült, és közös vállalatok létrehozása, vagy a munkaerő áramlása is szűkebb keretek között maradt. A KGST országoknak továbbá – a Közös Piacallal ellentétben – nincsenek nemzetek feletti döntést hozó szervei – minden ország teljes mértékben megőrizte nemzeti szuverenitását.

65. A kísérőszöveget célszerű kiegészíteni még a következőkkel: A gyors szaporodásnak mindenekelőtt az az oka, hogy az egészségügy vívmányai, a fertőző betegségek eredményes leküzdése a halandóságot, különösen a gyermekhalandóságot az utóbbi évtizedekben a fejlődő országokban is erőteljesen leszorította, de a születési szám, a gyermekszám a begyökerezett szokások, a hagyományok miatt korántsem csökkent ilyen gyorsan, és így a magas születésszám és a csökkenő halálozás gyors szaporodást eredményezett.

A népesség növekedése a harmadik világban, a fejlődő országokban különösen gyors. Néhány országban ez komoly gondot okoz, ahol az élelmiszertermelés, a munkahelyek teremtése, az iskolák és lakások építése nem tud lépést tartani ezzel a növekedéssel. Számos ország ezért családtervezési, születésszabályozási programot indított be (pl. Kína, India, Egyiptom stb.), de más országokban – vallási vagy egyéb okokból – ennek feltételei még nem teremthették meg.

A fejlett országokban általában a szaporodás lényegesen alacsonyabb, bár itt is vannak gyorsan növekvő népességű országok (ilyen pl. az USA, de Lengyelország és Románia is). Más országokban a lakosság száma a fogyás állapotába került (ilyen pl. az NSZK, Ausztria és az utóbbi években Magyarország is). Mindenesetre míg ma a világ népességének 74 %-a él a fejlődő világban, 2000-ben már 80 %-a él ott.

66. Beszéljük meg, mi az oka annak, hogy a világ lakosságának jelentős része alutáplált vagy éhezik!

- a Föld megművelhető területének csak a felét művelik meg ténylegesen. Igaz, az őserdők kiirtása, a szűzföldek feltörése önmagában nem vezet eredményre, sőt ellenkezőleg, a meg gondolatlan művelésbefogás a talaj mindörökre való lepusztulását eredményezheti. Az új földek művelés alá fogása tehát költséges, komplex beruházási programokat igényel, amire az érintett országoknak gyakran nincs pénzük,
- hasonló a helyzet a terméshozamok növelésével. Ma már olyan nagyhozamú növény és állatfajokkal rendelkezünk, amelyek a korábbi fajtáknál 2-3-szor több hozamot adnak. Csakhogy nem elegendő a vetőmag elvetése, a nagyhozamú fajtákhoz több tápanyag, műtrágya, öntözés, gépesítés, stb. kell és ez nagyon sok pénzbe kerül, a fejlődő országok kisparasztjainak, a földesuraktól uzsoraáron földet bérlő szegényeknek pedig nincs erre pénzük,
- az országokon belül és országok között eltérő az időjárás, egyik évben egyik helyen jó a termés, máskor máshol rossz. Nyilvánvaló, hogy ez esetben tárolni, illetve a szükséglet látó területre szállítani kellene a termést. Csakhogy nincsenek raktárak, nincsenek utak, szállítóeszközök, és így a tárolás és szállítás vagy egyáltalán nem lehetséges, vagy óriási veszteséggel. Emiatt egyes becslések szerint a Föld mezőgazdasági termelésének csak egyharmadát tudják érdemben hasznosítani,
- végül az alultáplált ember gyenge, nem tud intenzíven dolgozni, és ez a termelékenységét, terméshozamát még tovább csökkenti. Ezt nevezik a szegénység, elmaradottság „ördögi körének”.

A világ élelmiszerproblémája megoldásának területi adottságai, technikai-tudományos eszközei adottak, megoldása viszont csak nemzetközi összefogással és erőfeszítéssel képzelhető el.

67-75. A képek és a kísérőszöveg a téma bevezetésére, a tanulók érdeklődésének felkeltésére együttesen elegendők.

